

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΚΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἀποτελεῖ ἀνάγκην τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ἡ ἔκδοσις ἀποκατεστημένων κειμένων τῶν κρητῶν ποιητῶν τοῦ ΙΕ', ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος. Ἡ σύγκρισις τῶν μέχρι σήμερον γενομένων ἐκδόσεων πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος ἢ πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων ἄλλων χωρῶν, πείθει ὅτι ἐλάχισται ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὀριστικά. Δυσαναλόγως πολλὰ νοσοῦντα χωρία, πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἐσφαλμένη στίξις, καὶ περιπτώσεις κακῆς μεταγραφῆς καθιστοῦν τὴν ἀνάγνωσιν κοπιώδη καὶ τὴν κατανόησιν δυσχερῆ. Τὰ ἀνωτέρω μειονεκτήματα παρουσιάζουν ἀκόμη καὶ ἐκδόσεις τοῦ θεμελιωτοῦ καὶ πρωτεργάτου τῆς κρητικῆς φιλολογίας Στεφάνου Ξανθουδίδου, ἀκριβῶς διότι τὸ μέγιστον μέρος τῆς μέχρι σήμερον ἐργασίας πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ μόνου. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ὑπολειπομένων τὰ μετὰ τὸν Ξανθουδίδου ἐπιτευχθέντα φαίνονται μᾶλλον ἰσχνά, εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι παραμένουν ἀδημοσίευτα καὶ ἄλλα ὑπ' αὐτοῦ κριτικῶς ἀποκατεστημένα κείμενα, τὰ ὅποια δὲν προέλαβε νὰ ἐκδώσῃ. Τὴν ἀναγκαίαν ἐργασίαν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνεκδότων καὶ τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν λοιπῶν κρητικῶν ἔργων εἰς μόνον πνευματικὸς ὀργανισμὸς φαίνεται ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναλάβῃ σήμερον: Ἡ Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Ἐλπίζω νὰ δυνηθῇ αὕτη συντόμως νὰ προγραμματίσῃ τὸ ἔργον καὶ νὰ προχωρήσῃ σταθερῶς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν, καλοῦσα εἰς συνεργασίαν τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἐκ τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων.

Εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας «Κρητικὴν Ἀνθολογίαν» περιέλαβα ἀρκετὰς διορθώσεις μου ἐπὶ τῶν κρητικῶν κειμένων τοῦ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος¹. Αὗται μνημονεύονται εἰς τὰς κριτικὰς σημειώσεις τοῦ βιβλίου, συνοδευόμεναι, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, μὲ βραχεῖαν καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸν διατιθέμενον χώρον ἐπεξήγησιν. Κατωτέρω παρέχω καὶ ἄλλας διορθώσεις ὡς καὶ παρατηρήσεις χρονολογικάς, ἐρμηνευτικάς ἢ συγκριτικάς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εἶναι χρή-

¹) Ἐκ τῶν διορθώσεων αὐτῶν ἀτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ μεταβολὴ τοῦ κλαδοτζίμπανα τοῦ «Θρήνου τοῦ Φαλλίδου» (Κρητικὴ Ἀνθολογία, σελ. 149, στ. 5) εἰς κλαπατσιμπάλα. Ὁ τύπος κλαδοτζίμπανα ὀρθῶς ἔχει καὶ ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ. Πβ. Φ. Κουκουλές, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΕΚΣ, Γ', σελ. 21, σημ. 3.

σιμοὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἢ μελέτην τῶν κειμένων καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰ προβλημάτων.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΧΛΙΚΗΣ

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Σαχλίκη παρέχεται ἀξιόλογος *terminus post quem* ἐκ τοῦ σαφοῦς, ὡς πιστεύω, ὑπαινιγμοῦ τῆς συφιλίδος. Προσπαθῶν ὁ Σαχλίκης νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὰς ἐλευθερίους γυναῖκας τὸν νέον Φραγκισκῆν² λέγει ὅτι οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτὰς χάνουν τὴν περιουσίαν των, μερικοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν καθίστανται λεπροὶ καὶ λωβοὶ καὶ φθείρουν τὴν «νιότην» των. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, *Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἔρμηνεῖαι κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη*, σελ. 77, στ. 346 - 7 :

καὶ μερικοὶ λεπριάζουσιν καὶ μερικοὶ λωβιάζουσιν
καὶ ἀφ' τὴν λωβάδα τὴν πολλὴν τὴν νεότην τως διαβάζουσιν.

Ὅτι διὰ τοῦ ὄρου λωβάδα νοεῖται ἡ σύφιλις πείθει ἡ «Γαδάρου Λύκου καὶ Ἀλουποῦς διήγησις ὠραία», Wagner, *Carmina*, σελ. 124 ἐξ. στ. 510, ἔνθα λέγεται καὶ φραντζιασμένη καὶ λωβή.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ σύφιλις μετεδόθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἡ δὲ πρώτη βεβαία ἐμφάνισις αὐτῆς ἐσημειώθη κατὰ τὸ 1493 εἰς ἰσπανοὺς ναύτας καὶ τὸ 1495 εἰς τὰ παρὰ τὴν Νεάπολιν γαλλικὰ στρατεύματα, ὁπόθεν μετεδόθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Ἄρα ὁ Σαχλίκης ἔγραφε ταῦτα τοῦλάχιστον ἔτη τινὰ μετὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς νόσου ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ δὲ σαφὴς συσχετισμὸς αὐτῆς πρὸς τὰς κοινὰς γυναῖκας, δεικνύει ὅτι ἱκανὰ ἔτη εἶχον μεσολαβήσει, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ σύφιλις εἶχε θεωρηθῆ συνήθης ἐπιδημικὴ νόσος καὶ μόνον βαθμηδὸν κατενοήθη ὡς ἀφροδίσιος χαρακτῆρ τῆς. Ὅτι ὁ Σαχλίκης δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον σύφιλις, δὲν εἶναι περίεργον, ἀφοῦ μόνον ἀπὸ τοῦ 1530 διεδόθη ὁ ὄρος, ἐκ σχετικοῦ ἔργου τοῦ Fracastorius. Πρῶτερον ἐκαλεῖτο ἐκ τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ τόπου προελεύσεως νόσος τῆς Νεαπόλεως καὶ κυρίως γαλλικὴ νόσος (ἐκ τῶν γάλλων στρατιωτῶν τοῦ Καρόλου VIII, οἱ ὁποῖοι

²) Πρόκειται περὶ τοῦ βενετικοῦ ὀνόματος *Franceschin*, ὑποκοριστικοῦ τοῦ *Francesco*. Τὸ θηλυκὸν Φραντζισκίνα ἀπαντᾷ ὁμοίως παρὰ Σαχλίκη, Wagner, *Carmina*, σελ. 98, στ. 543. Πβ. τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἐπίθετον *Φραγκισκινάκης*. Πβ. καὶ Legrand, *Γραφαὶ κ.λ. Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη*, Παρίσιοι, 1871, (Coll. de Mon. n. 15), σελ. 2, σημ. 2, διὰ τὸ ὄνομα.

ἐπολιόρκουν τὴν Νεάπολιν): Malfrancese, Morbus gallicus, the French pox, (πβ. τὸ ἀνωτέρω «φραντζιασμένη»)³.

Ὁ Cantarella («Μύσων», Ζ', 1938, σελ. 78 - 9 καὶ σημ. 10) τοποθετεῖ τὴν πιθανὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Σαχλίκη εἰς τὸ 1425, ἀκολουθῶν τὸν Συνόδ. Παπαιδημητροῦ, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἐκ τοῦ αὐτοῦ παραινειτικοῦ ποιήματος τοῦ Σαχλίκη φράσις *μανδᾶτον θλιβερόν ἀπὸ τὴν Ρωμανίαν* (Wagner, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 75, στ. 327) ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸν τῆς Ἀλώσεως ὡς προσφάτου. Ἡ χρονολογία αὕτη φαίνεται πολὺ ὑψηλὴ, καὶ ἄλλως τὸ ἐκ Ρωμανίας «μανδᾶτον» ἠδύνατο νὰ ἀποτελεῖ παροιμιώδη φράσιν ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως. Πάντως αἱ πρὸς τὸν Φραντζισκὴν «ἐρμηνεῖαι» ἀποτελοῦσαι ἔργον τῆς ὠρίμου ἡλικίας τοῦ Σαχλίκη, (πβ. Cantarella, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 81), ἐγράφησαν ἄρκετὰ ἔτη μετὰ τὸ 1493⁴.

Ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ Σαχλίκη, παρατηρῶ τὰ ἑξῆς: Ὁ Cantarella (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 78, σημ. 8) γράφει: «Ὅτι ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἂν μὴ εὐγενῆ πάντως καλῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς τάξεως δυνάμεθα νὰ τὸ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς προστασίας, τὴν ὁποῖαν παρέσχεν εἰς τὸν Στέφανον ὁ Κυβερνήτης τῆς νήσου, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ γονεῖς του τοῦ ἀφῆκαν κληρονομίαν κ.λ.». Ἀλλ' ὅτι ὁ Σαχλίκης ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν τιμαριωτικὴν δεικνύει ἡ μνεῖα τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους, ἥτοι τοῦ καταβαλλομένου ὑπὸ τῶν παροίκων ποσοστοῦ τῆς παραγωγῆς εἰς τὸν γαιοκτήμονα, τῆς *ἐντροιτεῖας*, (Συνόδ. Παπαιδημητροῦ, Ἀφήγησις Παράξενος, στ. 155). Καὶ ἡ ὅλη περιγραφή τῆς ζωῆς τοῦ χωρίου, αὐτ. στ. 115 ἑξ., τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τῶν εἰσοδημάτων καὶ τῶν μύλων, φέρει εἰς τὸν νοῦν τὸν βίον τῶν κρητῶν γαιοκτημόνων. Ὁ Σαχλίκης δὲν μετέβη εἰς τὸ χωρίον, ὡς ποιμὴν, καὶ δὲν καταφέρεται εἰς τὸ ἔργον του κατὰ τῶν ποιμένων, ὡς λέγει ὁ Cantarella, (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 79), ἀλλὰ μετέβη εἰς τὰ κτήματά του, ὅπου παρεδόθη εἰς τὸ πάθος τοῦ κυνηγίου διὰ προσωπικὴν τέρψιν. Αἱ δὲ κατηγορίαι του στρέφονται ὄχι κατὰ τῶν συναδέλφων του ποιμένων, ἀλλὰ κατὰ τῶν δουλοπαροίκων του χωρικῶν⁵.

³) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς νόσου, βλ. The Encyclopedia Americana, Americana Corporation, New York - Chicago, 1948, ἄρθρ. *Syphilis*, καὶ Λεξικὸν Ἑλευθεροῦ δάκῃ, Σύφιλις.

⁴) Ὁ Legrand, Coll. de Mon. n. 15, σελ. 9, ἐτοποθετεῖ τὸν Σαχλίκην πρὸς τὸ μέσον τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος.

⁵) Ὁ Gerland ἀναφέρει μεταξὺ «τῶν σημαντικωτέρων οἰκογενειῶν τοῦ XIV καὶ XV αἰῶνος καὶ τινὰ *Σαλίκην* (σαλὸς = σαχλὸς) ἱερέα καὶ συμβολαιογράφον, Histoire de la Noblesse Cretoise, σελ. 64. Σαχλίκαι ὡς ἐλεύθεροι καλλιεργηταὶ μνημονεύονται εἰς συμβόλαιον τοῦ 1618, Χριστιαν. Κρήτη Β', 1913, σελ. 354 - 5.

Wagner, Carmina Graeca, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, σελ. 62, ἐξ., στ. 20 :

δέντρον ροζιάριν καὶ κυριόν.

Ὁ στίχος διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦ δίδη («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 343) εἰς *δέντρον ροζιάρικον κυριόν* διὰ τὸν λόγον ὅτι «δὲν δύναται νὰ λεχθῆ *δέντρον ροζιάριν*». Ἐν τούτοις ὁ τύπος καλῶς ἔχει, ἀφοῦ ὁ Κορνάρος (Ἐρωτόκριτος, Β 2332) λέγει *ἄλογο φοβιτσαρι ἀντὶ φοβιτσαρικο*.

Αὐτόθι, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι ἔτι καὶ ἀφηγήσεις, σελ. 79 ἐξ., στ. 510 :

ὁπού 'καμε μὲ τὸν κυριόν Τρίτζουλον τὸ παιδάκιν.

Ὁ λόγος περὶ «πολιτικῆς», δηλαδὴ ἑλυφραῆς γυναικός. Ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦ δίδη («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 358) διωρθώθη οὕτω :

ὁπού 'καμε μὲ τὸν κὺρ τὸν Τρίτζουλον κ.λ.

Ἄλλ' οὕτω καὶ τὸ μέτρον καὶ ἡ ἔννοια καταστρέφεται. *Κυριός* εἶναι ὁ σήμερον λεγόμενος *καμπούρης*, καὶ *κυριός Τρίτζουλος* εἶναι ἀπλῶς ὁ *καμπούρης Τρίτζουλος*. Ἡ σημασία τοῦ *κυριός* φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω παραδείγματος *δέντρον κυριόν*.

Ἄλλα παράλληλα τοῦ ζεύγους *κυριός - καμπούρης* ἔχομεν τὰ ἑξῆς : *ἀκριβός - τσιγκούνης, δωριανὰ - τζάμπα, μεθυσιῆς - μπεκοῆς, ξεφαντωτής, περιδιαβαστής, χαροκόπος* καὶ τὰ ἀντίστοιχα ῥήματα *ξεφαντώνω, περιδιαβάζω, χαροκοπίζω — γλεντιζές, γλεντιῶ, ὀκνιάρης — τεμπέλης*. Ἦτοι εἰς τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐσώζοντο ἀκόμη κατὰ τὸν χρόνον ποιήσεως τῶν κρητικῶν ἔργων, ἔξεβλήθησαν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὑπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν τουρκικῶν^{α)}. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτος ἢ πολὺ μεγαλυτέρα παραστατικότητα τῶν ἑλληνικῶν, διατηρουσῶν πλήρως τὴν ἐτυμολογικὴν τῶν διαφάνειαν.

Αὐτόθι, στ. 518 - 9 :

*'Εχρώστει μου δυὸ πέρυρα, ὀρίζω τὴν νὰ τὰ 'βρη
ἐκείνη μοῦ 'πεν «ἄφισ τα καὶ τριψε τὸ σινιάβρι».*

Ὅρθῶς ὁ Ξανθοῦ δίδης («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 359) λέγει ὅτι

^{α)} Δύο ἐκ τῶν ἀνωτέρω λέξεων συνδυάζονται εἰς παλαιὰν κρητικὴν παροιμίαν : *τῶν ἀκριβῶ τὰ πράματα τὰ τρῶν οἱ χαροκόποι*. Ὅτι οὐ παρατεθεῖσαι ἀνωτέρω λέξεις εἶναι τουρκικαὶ μὲ ἐβεβαίωσεν ὁ φίλος κ. Νικόλαος Σταυρινίδης τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου. Τὸ *τσιγκούνης* δέον κατ' αὐτὸν νὰ συναφθῆ πρὸς τὸ τουρκικὸν *τσιγκιανέ*, ὅπερ καὶ λέγεται ἐν Κρήτη.

πρόκειται περὶ τοῦ σπόρου τοῦ σινάπεως τοῦ προοριζομένου διὰ καταπλάσματα ἢ «σιναπισμούς». Ἡ φράσις ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἰδίαν σημασίαν μὲ τὸ σημερινὸν «βράσε ρύζι».

Αὐτόθι, στ. 530 - 1 :

*Ἡ Νικολέττα ἴπεσωσεν, ὅπου τὴν ἐκοιμήθη
ὁ ἄτυχος ἐπίσκοπος καὶ δὴ τὴν ἐνθυμήθη.*

Πρέπει νὰ γράψωμεν καὶ δὲν τὴν ἐνθυμήθη.

Αὐτόθι, στ. 532 - 4 :

*Καὶ τὴν Χριστίαν ἐσυρονεν καὶ λέγαν παραμύθιν
καὶ λέγαν διὰ πολιτικῆς τὸ ποιὸς καὶ ποιά γαμήθη
καὶ γὼ ἴστεκα νὰ τὲς γροικῶ κι ὄντια μὲ νοστιμήθη.*

Ὁ Ξανθουδίδης (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 359) προτείνει *κι ὄντιας ἦτοι καὶ ὄντως*, νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νὰ γραφῆ *κ' εἶντια μὲ νοστιμήθη!* δηλαδή «καὶ πόσον μοῦ ἤρεσεν», ἐννοουμένου «νὰ τὰς ἀκούω». Τὸ εἶντια εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν Σαχλίκην, (πβ. W. σελ. 75, στ. 324, εἶντιά ἴχεις).

Αὐτόθι, στ. 540 :

*Ἐκεῖ ἔφθασε τοῦ Φραντζεσκῆ πουτιάνα ἢ γυναῖκα,
εἶχεν ἐντάμα μετ' αὐτῆς πολιτικῆς καὶ δέκα.*

Νομίζω ὅτι ὀρθοτέρα εἶναι ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος M (τοῦ Montpellier), τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ὁ ἐκδότης: τοῦ Φραντζισκῆ τοῦ Τάνα ἢ γυναῖκα. Εἶναι δηλαδή τὸ Τάνας ἐπίθετον τοῦ Φραντζισκῆ, ὁ δὲ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ προσώπου φαίνεται ἀπαραίτητος ἀφοῦ καὶ προκειμένου περὶ ἄλλων ἀνδρικῶν προσώπων παραθέτει ὁ Σαχλίκης ἢ τὸ ἐπίθετον ἢ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μὴ ἀφῆνον ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου. Τὸ ἐπίθετον τοῦ Φραντζισκῆ τούτου πιθανῶς συνδέεται πρὸς τὴν Τάναν, (πβ. Wagner, σελ. 128, στ. 161).

Ὁ δεύτερος τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων στίχων διαφωτίζεται ἐπίσης ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ἰδίου κώδικος M: *κᾶν ἐνδέκα. Ἐντὶ καὶ δέκα* πρέπει λοιπὸν νὰ γράψωμεν *κᾶν δέκα*.

Αὐτόθι, στ. 549 - 551 :

*κ' ἢ Τζηλοπέφτη ἐφώναξε: «βλέπειτέ τὴν μὴν κλέψη
κι ἂν εἶχε λύπην ἢ ἀειδοῦ νὰ ἴμπῃ νὰ μεσιτέψη,
τοῦ Τζημαδούρου ἢ ἀδελφῆ τὴν ἤθελεν παιδέψει.*

Εἶναι φανερόν, νομίζω, ὅτι λόγοι τῆς Τζηλοπέφτης εἶναι μόνον τὸ «βλέπειτέ τὴν μὴν κλέψη», ἐνῶ τὰ ἐπόμενα εἶναι λόγοι τοῦ ποιητοῦ. Γραπτῶν ἐπίσης, ἂν εἶχε λείπειν ἢ Ἀἰδοῦ. Ἡ ἐννοια εἶναι ὅτι ἂν ἔ-

λειπεν γυνή τις ὀνομαζομένη οὕτω, ἡ ὁποία ἐπενέβη, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Τζημαδούρου θὰ ἐτιμῶρει διὰ χειροδικίας τὴν ὑποπτον κλοπῆς, ἢ τὴν ἄλλην, ἡ ὁποία ἐξεστόμισε τὴν ὕβριν.

Συνόδης Παπαδημητρίου, Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος, Ὀδησσός, 1896, στ. 135 - 6 :

*Ὅλοι ἐκουρεῦαν πρόβατα κ' ἐγὼ ἐδικούς μου σκύλους,
ὄλοι εἶχαν τυρομύζηθρα κ' ἐγὼ εἶχα μαύρους σκύλους.*

Πιθανῶς εἰς τὸν δεύτερον στίχον πρέπει νὰ γράψωμεν ἀντὶ σκύλους : ψύλλους.

Αὐτόθι, στ. 220 : Ὁ Σαχλίκης περιγράφων τὴν ζωὴν τῶν χωρικῶν ἀναφέρει τὰ θέματα τῶν συζητήσεών των καὶ τὰς ψευδολογίας των :

*«Πολλὰ φασούλια ἐφέρασιν, πολλὰ κουκκιά καθόλου,
πᾶσα καλὸν ἐγέμωσεν ὁ φόρος ἀποβόλου».*

Οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν εἶναι νόητοὶ εἰς τὸν ἀγνοοῦντα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν παρήγοντο ἐπαρκῆ ὄσπρια εἰς τὴν Κρήτην, καὶ εἰσήγοντο ἔξωθεν. (Πβ. Ξηρουχάκης, Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας κ.λ., ΕΕΚΣ, Γ' (1940), σελ. 291).

Αὐτόθι, στ. 748 - 9 :

*Ἐμπῆκεν ἡ Μαροῦλα μας τοῦ Νικολέττου Ἀβράμου
καὶ λέγει : ἀρχόντισσες καλές, δὲν ἤμπορῶ νὰ δράμω.*

Ἀντὶ Ἀβράμου γρ. Ἀβράμο, πβ. αὐτ. σελ. 73 : Νικολὸ Ἀμπράμο καὶ στ. 724 : τοῦ Γεώργη Ρόσσο. Ἐνίοτε σχηματίζεται καὶ σήμερον οὕτω ἐν Κρήτῃ ἡ γενικὴ τῶν δευτεροκλίτων κυρίων ὀνομάτων.

Αὐτόθι, στ. 860 - 1 :

*Ὁρέγομουν νὰ περπατῶ σιὰ πολιτικαρεῖα
κι ὄσους κοπέλλους ἔβγανα, ὄλους τοὺς ἐπροσκάλουν.*

Ἴσως ἀντὶ ἔβγανα γρ. ἔβλεπα.

Αὐτόθι, στ. 869 - 70 :

*Ἐγὼ ὄντε βρέχη καὶ βροντᾶ, ἀστράφτη καὶ χιονίζη,
(σκ)ολάζω μὲ πολιτικὲς μαζώνω καὶ γαμοῦν τες*

Τὸ γγ. ἔχει κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἐκδότου : ολάζω με πολ. Πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ γραφῆ : κολάζομαι, πολιτικὲς μαζώνω κ.λ. Τὸ ρῆμα ἀπαντᾶ καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν Σαχλίκην, Wagner, Carmina σελ. 63, στ. 11.

ΕΡΩΦΙΛΗ

Ἡ ἔκδοσις τοῦ δράματος ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου, γενομένη ἐν σπουδῇ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀριστική. Ἰσχύουν καὶ δι' αὐτὴν τὰ λεχθέντα ἄνωτέρω, ἀκόμη δὲ ἀπαντοῦν πολλαὶ χασμωδίαί, μὴ βαρύνουσαι τὸν ποιητὴν, ἀφοῦ συστηματικῶς ἀποφεύγει τὴν χασμωδίαν. Εἰς ὀρισμένα σημεῖα ἡ ἔκδοσις Σάθα παρέχει καλύτερον κείμενον, ὡς παρατήρησεν ἤδη ὁ Κριαρᾶς ἀποκαταστήσας τινὰ ἐξ αὐτῶν (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 239 ἐξ.)¹.

Πρόλ. Α', στ. 11 - 13. Ὁ Ξανθουδίδης, κατὰ τὸν Σάθαν γράφει:

*...τὰ πάθη μου κ' οἱ πόνοι μου οἱ περίσσοι
τούτη κ' ἐμένα κάμασι τὸ νοῦ μου νὰ γεννήσῃ
τὴν τραγωδίαν ἄξιο ποῖημα τοῦ τύχης μου ν' ἀφήσω.*

Ὁ τελευταῖος στίχος εἶναι κακότεχνος καὶ χωρὶς νόημα. Ἡ ἔκδοσις 1772 ἔχει ὀρθῶς τὴν τραγωδιᾶξιο κατὰ συνίτησιν. Γραπτέον:

τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποῖημα τοῦ τέχνης μου ν' ἀφήσω.

Ποῖημα τοῦ τύχης δὲν σημαίνει τίποτε, κωμωδιὰ δὲ καὶ ὄχι κωμωδία λέγει καὶ ὁ Φώσκολος («Φορτουναῖος», Πρόλ. ποιητοῦ, στ. 36, Πρόλ. Τύχης, στ. 132, καὶ Ε 412). Πβ. ἀκόμη μαρτυριὰ καὶ ὄχι μαρτυρία εἰς «Ζήνωνια» Ε 383, αἰτία καὶ ὄχι αἰτία εἰς «Ἐρωφίλην» Γ 295 καὶ εἰς τὸν «Γόπαιριν» πολλαχοῦ. (Βλ. τὰ συλλεγέμενα ἀπὸ τὸν Μ. Μανούσακιν παραδείγματα, ΕΕΚΣ, Δ' (1941), σελ. 256).

Αὐτόθι, Πρόλ. τοῦ Χάρου, στ. 61 ἐξ. Εἰς τοὺς ὀραίους στίχους, διὰ τῶν ὅπων ὁ Χάρος ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς θεατὰς τοῦ δράματος τὸ πλῆθος τῶν θανόντων φίλων καὶ συγγενῶν των, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχη ὑπαινιγμὸς τῆς τρομερᾶς πανώλους τῶν ἐτῶν 1592 - 5, ἡ ὁποία ἐξωλόθρευσεν μέγαν ἀριθμὸν κατοίκων τοῦ Χάνδακος (Βλ. Σπανάκης, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, ΙΙΙ, σελ. 64 ἐξ.). Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν παραδεδομένην χρονολογίαν ποιήσεως τῆς Ἐρωφίλης περὶ τὸ 1600, καὶ μάλιστα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ, θὰ παρεῖχε *terminum post quem*.

Αὐτόθι, Α 95 ἐξ.:

*Μ' ὄλον ἐτοῦτο δὲ μπορῶ παρὰ τὰ βάσανά μου
χασμένα πάντα νὰ κρατῶ στὴ δόλια τὴν καρδιά μου,
γιατὶ οὐ κάποιον φταίσιμον ἔπεσα ἀπατός μου,
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.*

¹) Διορθώσεις μου εἰς τὴν «Ἐρωφίλην» ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Η (1954), σελ. 133 - 4.

Ἡ χασμωδία τοῦ τρίτου στίχου εἶναι ἀπαράδεκτος διὰ τὸν Χορτάτζην, ἐκτὸς δὲ τούτου παραμένουν ἀσύνδετοι αἱ φράσεις αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν τρίτον καὶ τέταρτον στίχον, ἐνῶ τοιαῦτα ἀσύνδετα δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν συνθετικὸν ὕφος τοῦ ποιητοῦ. Γραπτέον λοιπόν :

*γιατὶ σὲ κάποιον φταίσιμον ἔπεσα, κι ἀπατός μου
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.*

Προσδιορίζει λοιπὸν τὸ ἀπατός μου τὸ λογιάζοντας καὶ ὄχι τὸ ἔπεσα καὶ ἡ φράσις γίνεται ἐντελῶς λογική. Ὁ Πανάρετος ἀπορεῖ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὸ σφᾶλμα του.

Αὐτόθι, Α 274. Ὁ Πανάρετος ἐξομολογούμενος εἰς τὸν φίλον του Καρπόφορον τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔρωτός του πρὸς τὴν Ἐρωφίλην καὶ διηγούμενος πῶς κατὰ τὸν πρόσφατον πόλεμον ἐπεζήτησε τὸν θάνατον, διὰ νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὸ χωρὶς ἐλπίδα πάθος του, λέγει :

*Γιὰ κεῖνον (οὐδ.) ἐβουλήθηκα νὰ σκοτωθῶ, γιὰ κεῖνο
στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ ἔμπω μηδὲ κρίνω
γυρεύοντας τὸ θάνατο κ.λ.*

Νὰ ἔμπω μηδὲ κρίνω δὲν ἔχει νόημα. Ὁ Ξανθουδίδης εἶχε προτείνει τὴν γραφὴν : νὰ ἔμπω μέσα κρίνω (Byz. Neugr. Jahrb., 2 (1921), σελ 84). Τὴν γραφὴν αὐτήν, ἐπίσης ἐλαττωματικὴν, δὲν ἠκολούθησαν εἰς τὴν ἔκδοσιν προτιμήσας νὰ γράψῃ ὡς ὁ Σιάθας, ὁ ὁποῖος πάλιν ἠκολούθει τὸν Γραδενίγον. Τὴν ὀρθὴν γραφὴν παρέχει τὸ γγ. τοῦ Μονάχου, (βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἐκδότου), νὰ μπαίνω μιδε κρίνω, καὶ τὸ χωρίον μὲ μικρὰν μεταβολὴν μεταγράφεται :

*Γιὰ κεῖνον ἐβουλήθηκα νὰ σκοτωθῶ, γιὰ κεῖνο
στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ μπαίνω μ' εἶδες, κρίνω.*

Δηλ. «ἐνεκα τούτου μὲ εἶδες, νομίζω, νὰ εἰσέρχωμαι εἰς τὴν μάχην μόνος». Ὑπαινίσσεται ὁ Πανάρετος ὅτι ὁ φίλος του ὡς αὐτόπτης μάρτυς τὸν εἶδε νὰ ἐπιζητῆ τὸν θάνατον, καὶ τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ ὁ Καρπόφορος λέγων (Α 355):

*γιατ' εἶδα μέ σε πλέα
νὰ κάμης πράματα φορικτὰ παρὰ τὸν Ἀχιλλέα*

Τὸ κρίνω μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ νομίζω ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοῦ εἰς τὸν Χορτάτζην (Ε 277). Πολὺ ἀνάλογος εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ Ξανθουδίδου (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 76) εἰς τὸν «Γύπαριν» (Πρόλ. Ἡλίου, σι. 151), μ' εἶδε, κρίνω ἀντὶ μηδὲ κρίνω.

Αὐτόθι, σι. Α 309 ἔξ. :

*Βασιλιοπούλα μ' ἀκριβὴ κι ὁμορφοκαμωμένη,
καὶ πλιὰ ἀπὸ τς ἄλλες κορασὲς τοῦ κόσμου τιμημένη,
καθὼς πάντα ἴμου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικός σου
οὐδ' ἓνα προᾶμα ἔκαμα δίχως τὸν ὄρισμό σου,
δὲν εἶν' προεπὸ μοῦ φαίνεται καὶ τώρα νὰ θελήσω
νὰ ἴμπω σιτὴ γιόστρα, θέλημα δίχως νὰ σοῦ ζητήσω.*

Πρέπει νὰ γράψωμεν κι οὐδ' ἓνα προᾶμα ἔκαμα, διότι ἡ φράσις ἀνήκει εἰς τὴν ἐξηρητημένην πρότασιν τὴν εἰσαγομένην διὰ τοῦ καθὼς καὶ προσδιορίζει τὴν μόνην κυρίαν πρότασιν τοῦ χωρίου δὲν εἶν' προεπὸ κ.λ. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ ἐτέρας κυρίας προτάσεως, διότι οὕτω θὰ εἴχομεν δύο κυρίας προτάσεις ἀσυνδέτους, προᾶμα ἐντελῶς ἀσύνηθες διὰ τὸν λόγον τοῦ Χορτάτζη, ἀλλὰ καὶ διότι λογικῶς ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν συμπεριφορὰ τοῦ Πανάρετου αἰτιολογεῖ τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσῃ καὶ τώρα τὴν ἄδειαν τῆς Ἐρωφίλης πρὶν ἐνεργήσῃ. Ἐντελῶς ἀνάλογος εἶναι ἡ εὐθύς κατωτέρω (Α 325 ἔξ.) ἀπαντῶσα σύνταξις :

*Καθὼς τὴ θάλασσ' ἄνεμος δύνεται καὶ φουσκώνει,
καὶ θυμωμένα κύματα γιαμιὰ γιαμιὰ σηκώνει,
τέτοιας λογιῆς καὶ τὴν καρδιά κ.λ.*

Αὐτόθι, Α 319 - 324 :

*Ἵ τοῦτα τὰ λόγια συντηρῶ δυνὸ τρεῖς φορὲς κι ἀλλάσσει
τὸ πρόσωπό τζη τ' ὁμορφο, κι ἂν εἶδες τὸ θαλάσσι,
τὸ πῶς κτυπᾷ κιαμιὰ φορὰ κάτω σιὸ περιγιάλι,
ὄντα μὲ δίχως ἄνεμο καὶ δίχως πείραξη ἄλλη,
τέτοιας λογιῆς τὸ σιῆθος τση τὸ μοσκομυρισμένο
δυνὸ τρεῖς φορὲς ἐκτύπησε τοῦ πόθου πληγωμένο.*

Οὐδεμία χρονικὴ πρότασις ὑπάρχει εἰς τὸ χωρίον ἀρχομένη διὰ τοῦ ὄντα. Πρέπει λοιπὸν νὰ γραφῆ ὄντα, (μετοχὴ τοῦ εἶμαι, παλαιὸς τύπος ἀντὶ ὄντας). Ἡ μετοχὴ αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὸ θαλάσσι. «Ἐάν εἶδες τὴν θάλασσαν, πῶς κτυπᾷ κ.λ. ὅταν εἶναι χωρὶς ἄνεμον...».

Αὐτόθι, Α 367 ἔξ. : Δικαιολογούμενος ὁ Πανάρετος ὅτι δὲν προσέφερον εἰς τὴν Ἐρωφίλην τὰ δῶρα, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν εἰς τὸ κονταροκτύπημα, προσθέτει :

*Τὸ ἴκαμα, πράματα γιατί δὲν εἶναι κορασίδω,
μ' ἀντὶς ἐκεῖνα τὴν ψυχὴ καὶ τὸ κορμί μου δίδω,
τῆς ἀφεντειᾶς σου χάρισμα, πρόθυμα πάντα ὁμάδι
Ἵ πᾶσα μικράκι σου ὄρισμό νὰ κατεβῶ σιὸν ἘΑδη.*

Ἡ λέξις ὁμάδι καθιστᾷ βέβαιον ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν πρότασιν τὰ

ὑποκείμενα εἶναι δύο, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κορμί· ἐπομένως τὸ ρῆμα πρέπει νὰ τεθῆ κατὰ πληθυντικόν: νὰ κατεβοῦ σιὸν ᾠδῆ.

Χορικὸν Ἔρωτος, Α 591 ἔξ. :

*Māllios τὰ τόσα βρόγια τὰ δικά σου
γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὰ τόση ἔχου χάρη,
π' ὅποιο κι ἂν ἐμπερδέσα φχαριστιᾷ σου.*

Τὸ ἀνώμαλον καὶ ἀσαφὲς χωρίον προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Α. Πολίτης («Ἑλληνικά», 12 (1951), σελ. 148). Τοῦ ἔχου χάρη τὸ ὑποκείμενον βεβαίως μόνον τὰ βρόγια δύναται νὰ εἶναι, (πβ. ἄνωτ. Α 589: *τόση χάρην ἔχουν τ' ἄρματά σου*), καὶ ὄχι οἱ ἄνθρωποι, διότι θὰ ἦτο κακόζηλος ἢ συνεχῆς ἐναλλαγὴ τῶν ὑποκειμένων, ἢ ἐπανάληψις τῆς ἐκφράσεως ἔχου χάρη πρῶτον διὰ τὸν ἔρωτα, εἶτα διὰ τοὺς δούλους τοῦ ἔρωτος, καὶ ἡ ἔκφρασις τῆς γενικῆς καταστάσεως πρῶτον διὰ τοῦ γ' πληθυντικοῦ ἔχου (γαλλ. on, γερμ. man), καὶ εὐθὺς κατωτέρω διὰ τοῦ ὅποιο κι ἂν. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ ὑποκ. τοῦ ἔχου χάρη εἶναι τὰ βρόγια, δὲν δύναται τὸ μετ' αὐτὰ νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰ βρόγια· δὲν θὰ εἶχε καμίαν ἔννοιαν ἢ φράσις «τὰ βρόγια ἔχουν χάρη μ' αὐτά». Ἀντὶ μετ' αὐτὰ ἀσφαλῶς πρέπει νὰ γράψωμεν μετ' αὐτὸ καὶ νὰ νοήσωμεν «μὲ τὴν γλυκύτητα».

Ἄλλ' ἡ μελέτη τοῦ χωρίου πείθει ὅτι τοῦτο καὶ ἄλλως πάσχει. Ἡ γραφὴ τὰ τόσα πιθανῶς εἰσήχθη ἀπὸ τὸν Γραδενίγον τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν ὁ Σάθας καὶ ὁ Ξανθουδίδης. Ἄλλ' ἡ κριτικὴ δὲν δύναται νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψει, ἐφ' ὅσον τὸ χωρίον δὲν ἱκανοποιεῖ, ὅτι τὰ σωζόμενα χγ. δὲν στηρίζουν τὴν γραφὴν αὐτήν. Οὕτω τὸ χγ. Μονάχου (Cod. Graecus 590, βλ. ὑπόμν. Ξανθουδίδη) ἔχει :

μὰ λύοστα σὰν τὰ βρόγια.

Τὸ χγ. Legrand (Bibliothèque grecque vulgare, II, Paris, 1881, σελ. 340 ἔχει :

*maglios ossa ta uroghia ta edhicassu*⁸

Τὴν λύσιν παρέχει, νομίζω, τὸ σὰν τοῦ χγ. Μονάχου, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσε καὶ εἰς ὠρισμένας ἄλλας περιπτώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν

⁸) Κατωτέρω τὸ χγ. Legrand ἔχει ἀντὶ γλυκιά (glicchia) χίλια (ghiglia), τοῦτο ὅμως δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν λέξεων γραφομένων δι' ἰταλικῶν χαρακτήρων, καὶ πιστεύω ὅτι ἡ παραδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γραδενίγου γραφὴ γλυκιά εἶναι ἡ ὀρθή. Περὶ τοῦ π' ὅποιο, βλ. Α. Πολίτην, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 148. Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἔγραψεν ὁ Ξανθουδίδης, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλα δείγματα παλαιογραφικῆς ἐναλλαγῆς τῶν π — κ.

τοῦ κειμένου (βλ. εἰσαγ. Ξανθοῦδίδη, σελ. λε'). Νομίζω ὅτι μὲ ἐλαχίστην μεταβολὴν τὸ χωρίον θεραπεύεται ὡς ἑξῆς :

*Μᾶλλιος τόσα 'ν' τὰ βρόγια τὰ δικά σου
Γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὸ τόση ἔχου χάρη,
π' ὅποιο κι ἂν ἐμπερδέσα φχαριστᾶ σου.*

Τὸ τόσα εἶναι λοιπὸν ἐπίρρημα ἀναφερόμενον εἰς τὸ γλυκιά καὶ ὄχι ἐπίθετον, ἢ δὲ χρῆσις αὐτὴ εἶναι συνηθεστάτη. Πβ. Ἔρωφ. Α 600 : πόσα ξάζεις, Γ 161 : τόσα δυνατό, Β 110 : τόσα κλιτή, Δ 496 : τόσα ταραχίζεσαι κ.λ. Ἡ ἔννοια εἶναι ἀκριβῶς ὡς διευπλώθη ἀπὸ τὸν Ἑ. Κριαρᾶν (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 252) : «τὰ βρόγια τοῦ Ἔρωτος εἶναι τὸσον γλυκιά, ὥστε πάντοτε νὰ εἶναι εὐχαριστημένος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐμπλέκεται εἰς αὐτά». Τὸ μᾶλλιος ἐδῶ ἔχει ἐπιτατικὴν σημασίαν ὡς πρὸς τὸ προηγούμενον βγαίνει κερδεμένος, καὶ ἀντιστοιχεῖ ἐντελῶς πρὸς τὸ μάλλιοστας καὶ τὸ σημερινὸν μάλιστα. «Ἔχεις τόσην δύναμιν, ὥστε νικᾷς πάντας· μάλιστα εἶσαι τόσον γλυκὺς, ὥστε οἱ νικώμενοι εὐχαριστοῦν ἀντὶ νὰ καταρῶνται». Τὰ μᾶλλιος καὶ μάλλιοστας χρησιμοποιοῦνται διττῶς : ἀντιθετικῶς, ὅταν προηγῆται ἄρνησις, καὶ ἐπιτατικῶς, ὅταν δὲν προηγῆται ἄρνησις. Δείγματα τῆς πρώτης χρήσεως, Κ. Σάθας, «Στάθης», Ἰντερμ. τῆς Μορέσκας, σελ. 124, στ. 5 : δὲ σὲ κρατῶ γιὰ σκλάβα μου... | μᾶλλιος ἐσὺ μ' ἐπλήγωσες κ' ἔχεις με σκλαβωμένο. «Γύπαρις», Α 123 : λύπη σ' ἐμὲ δὲν ἔχει | μάλλιοστας πλιὰ καλόκαρδη...τῆνε θωρῶ. «Ἐρωτόκριτος», Α 116 - 7 : λίγο νερὸ ποιὲ φωτιὰ μεγάλη δὲν τῆ σβήνει | μᾶλλιος τὴν ξάφτει καὶ κεντᾶ... Δείγματα τῆς δευτέρας ἐπιτατικῆς χρήσεως, οἷα καὶ ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς ἐνταῦθα : «Στάθης», Α 316 : τὸ Χρῦσιππο, τὸ φίλο μου, μᾶλλιος τὸν ἀδερφό μου. «Στάθης», Γ 447 : τῆ συντροφιά σου θέλομε, μᾶλλιος παρακαλοῦμε».

Θὰ ἐπρότεινα τὴν παραδοχὴν καὶ τῆς γραφῆς ὅποιο κι ἄνε μπερδέσου τοῦ χγ. Legrand ἀντὶ κι ἂν ἐμπερδέσα, ἀφοῦ εἰς τὸ χωρίον πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀορίστου ἐπαναλήψεως εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, (πβ. κατοικημένος βρίσκεσαι, εἶσαι δυνατός, χάρην ἔχουν τ' ἄρματα σου, βγαίνεις κερδεμένος).

Χορικὸν Ἔρωτος, Α 597 - 600 :

*κι ὄχι οἱ ἀνθρώποι μόνο γνωρισμένα
σ' ἔχουσι τί μπορεῖς καὶ πόσα ξάζεις,
μὰ τὰ βερτόνια αὐτὰ τὰ χρουσωμένα
στὸν οὐρανό, ὄντα θέλης, ἀνεβάσεις κ.λ.*

Περὶ τοῦ χωρίου ἔγραψα εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Η' σελ. 133 ἑξ. ὑποστηρίξας τὴν ἀνωτέρω γραφὴν. Ὁ Α. Πολίτης («Ἑλληνικά», 12

(1951), σελ. 149) πιστεύει ὅτι ἡ γραφή δὲν εἶναι δυνατὴ, διότι δημιουργεῖ διασκελισμὸν τῶν τριστίχων, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπαντᾷ, ὡς λέγει, ποτὲ εἰς τὰ χορικά τῆς Ἐρωφίλης, ἐκάστου τριστίχου περιλαμβάνοντος «ἓνα ἀπαρτισμένο νόημα». Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές, ἀφοῦ εἰς τὸ χορικὸ τοῦ Ἑλλίου Δ 729 ἔξ. ἀναγινώσκωμεν :

*Τὰ δὲ θωρεῖ στῆ γῆ ποτὲ τὸ φῶς σου,
μὰ βρίσκονται στὰ βάθη φυλαμένα,
κι ὅσα κι ἂν εἶν' ὀμπρὸς τῶν ἀμματιῶ σου
γῆ ἔσὸν τὰ κάνεις ὅλα κ.λ.*

Προφανῶς ὑπάρχει καὶ ἐδῶ διασκελισμὸς καὶ τὸ νόημα τοῦ πρώτου τριστίχου, ὀλοκληρώνεται μόνον διὰ τοῦ δευτέρου, ὅπου ἡ κυρία πρότασις.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλος λόγος πείθει ὅτι ἡ ὀρθὴ γραφή εἶναι ἡ ὡς ἄνω καὶ ὄχι ἡ παρὰ Ξανθουδίδη. Μετὰ τὸ ὄχι μόνον εἶναι πολὺ φυσικὴ ἀπόδοσις εἰσαγομένη διὰ τοῦ μὰ. Μὲ τὴν γραφὴν τοῦ Ξανθουδίδη ἡ εἰσαχθεῖσα διὰ τοῦ ὄχι μόνον πρότασις μένει μετέωρος καὶ ἀσύνδετος πρὸς τὴν ἐπομένην.

Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι τὸ χγ. Μονάχου, τὸ ὁποῖον, φοβοῦμαι, ὑπερβολικῶς ὑπετιμήθη, παρέχει καλυτέραν γραφὴν εἰς τὸν στ. 599 : ἔχον ἀντὶ τὰ χρυσομένα· τ' ἀκονισμένα. Οὕτω ἡ εἰκὼν τῶν βελῶν, ἡ ὁποία στενῶς συνδέεται πρὸς τὸ σφάζεις τοῦ στ. 602, καθίσταται πολὺ ζωηροτέρα.

Εἰς Β 119 ἔξ. ἡ Ἐρωφίλη διηγουμένη τὰ κακὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα τὴν τυραννοῦν τὴν νύκτα, λέγει :

*πὼς παίρνουσι τὸ ταῖρι μου μέσ' ἀπὸν τὴν ἀγκάλη
τούτη συχνιὰ μοῦ φαίνεται καὶ μ' ἀπονιὰ μεγάλη
τὸ ρίχνουσι τῶ λιονταριῶ· πὼς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωρῶ κ' εὐρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη κ.λ.*

Προτιμότερον ἴσως νὰ γράψωμεν πὼς ᾽ς μιὰ σκοτεινιασμένη. Ἡ σειρά: «μοῦ φαίνεται πὼς θωρῶ κ' εὐρίσκουμου (ἢ κ' εὐρίσκομαι) σήμερο σφαλισμένη (= ἀποκλεισμένη) σὲ μιὰ σκοτεινιασμένη στράτα» κ.λ. Δηλ. «μοῦ φαίνεται ὅτι βλέπω ὅτι ἤμουν» κ.λ.

Α ὑ τ ὀ θ ι, Β 140 : ξύπνου. Ὁ Κριαρᾶς παραβάλλει πρὸς τὸ διπλοῦ (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 250), ἀλλὰ ὀρθότερον πβ. πρὸς τὸ ξοίνου, (ὅταν δὲν μεθύη τις). Καὶ τὰ δύο εἶναι ἐπιρροήματα προελθόντα ἐξ ἐμπροθέτων προσδιορισμῶν μετὰ τῆς ἐκ καὶ γενικῆς : ἐξ ὕπνου, ἐξ οἴνου.

Α ὑ τ ὀ θ ι, Β 223 ἔξ. Ἡ Νένα μονολογοῦσα καὶ οἰκτεῖρουσα τὸν

βασιλέα Φιλόγονον διὰ τὴν παρελθοῦσαν πολυτάραχον ζωὴν (κυρίως διὰ τὰς περιπετείας τοῦ προσφάτου πολέμου), καὶ διὰ τὴν τωρινὴν δυστυχίαν του (τὸ «σφάλμα τῆς Ἐρωφίλης»), λέγει :

μάχες καὶ πρίκες καὶ ζηλειές, πολέμοι καὶ θανάτοι
τὴν προικαμένην του καρδιὰ πάντα ἄχαι γεμάτη,
καὶ τὴν ἀπὸν λογάριάζε πὼς εἶν' ἀναπαϊμένος
σ' εἶντα κατᾶρθε σήμερο βλέπετε ὁ προικαμένος.

Διὰ τὸ κατᾶρθε σημειώνει ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὸ γλωσσάριον : «ἄορ. τοῦ κατέρχομαι, κατέπεσε, κατήντησε». Σήμερον τὸ κατᾶρθε ἀκούεται εἰς τὴν Πελοπόννησον. Πβ. καταφτιάνω. Ἴσως ὅμως γραπτέον σ' εἶντα κακά ῥθε σήμερο. Πρόκειται διὰ τὰς σημερ νὰς συμφορὰς, αἱ ὁποῖαι προστίθενται εἰς τὰ : μάχες, πρίκες κ.λ. Πβ. Γλωσσ. Ἐρωτοκρ. τὸ κακὸν :... «πάθος, δυστυχία, νόσος».

Αὐτόθι, Β 335 ἔξ. Ἡ μακροτάτη καὶ τεχνικωτάτη περίοδος, ἡ συμπλέκουσα πυκνῶς τόσας ἐξηρητημένας προτάσεις, τελειώνει εἰς τὸν στ. 350, ὅπου καὶ πρέπει νὰ τεθῆ τελεία ἀντὶ τοῦ ὑπάρχοντος κόμματος. Εἰς τὸν στ. 346 πρέπει νὰ τεθῆ κόμμα ἀντὶ ἄνω τελείας. Σημειωτέον ὅτι τὴν ὀρθὴν στίξιν ἠκολούθησεν ὁ Σάθας. Ἀπὸ τοῦ στ. 351 ἀρχίζει νέα περίοδος ἐκ σειρᾶς προτάσεων εἰσαγομένων διὰ τοῦ πότες, καὶ τελειώνει εἰς τὸν στ. 360, ὅπου πρέπει νὰ τεθῆ ἐρωτηματικόν. (Ὁ Σάθας ἔχει θαυμαστικόν, ἀντὶ δὲ Πότες ἔχει Ποτές, ὡς ἡ ἔκδοσις 1772).

Αὐτόθι, Β 383 - 5. Ἡ διόρθωσίς μου («Κρητικά Χρονικά», Η' (1954), σελ. 134) :

Πόσους πολέμους καὶ μαλιές μὲ τῶν Περσῶ ἄχα κάμει
ἀντὶ μὲ τὸν Πέρσο, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ὀρθὴν μεταγραφὴν τοῦ στίχου, ὡς φέρεται εἰς τὸ χγ. Legrand. (Bibliothèque grecque vulg. II, 1881, σελ. 355) :

possus polemus chie maglies me to Perso igha cami

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ γράφοντες τότε, παρέλειπον συχνότατα τὸ συμπροφερόμενον ἔρρινον φρονοῦντες ὅτι τοῦτο ἐπαρκῶς ἐδηλοῦτο διὰ τῶν ἀκολουθούντων ψιλῶν (πβ. «Φορτουναῖτος», Εἰσαγ. Ξανθουδίδης, σελ. 22 - 23). Ὡστε γράφοντες τῶν Περσῶ ἀπλῶς ὀρθῶς ἀναγινώσκουμε καὶ ὀρθῶς τονίζομεν τὸ *to Perso*. Τὴν γραφὴν στηρίζει καὶ τὸ χγ. Μονίχου ἔχον μὲ τὸ *απορῶ* (ὑπομν. ἐκδ. Ξανθουδίδης).

Σημειωτέον ὅτι καὶ τοῦ ἐπομένου στίχου ἡ μορφή ἢ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ χγ. Legrand εἶναι ὁμαλωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Γραδενίγος, ὁ Σάθας καὶ ὁ Ξανθουδίδης. Τὸ χγ. ἔχει :

chie pera me to vassiglio ci Anapolis adami

Α ὕ τ ό θ ι, Β 467 ἔξ. Διὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν λογοτεχνιῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἄς σημειωθῆ ὅτι ἀνάλογος περιγραφή τοῦ «Χρυσοῦ αἰῶνος» ἀπαντᾷ μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὸν Don Quijote, (ἔκδ. Calleja - Fernández, Madrid, κεφ. XI, σελ. 59 ἔξ., ἑλληνικὴ μετάφρασις Κ. Καρθαίου, ἔκδ. Ἀετοῦ, 1944, κεφ. XI, σελ. 84 ἔξ.). Ἡ παραλληλία, ὀφειλομένη εἰς κοινὰ ἰταλικά πρότυπα, δύναται νὰ παρακολουθηθῆ ἀπὸ χωρίον εἰς χωρίον.

Α ὕ τ ό θ ι, Β 527. Τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Γραδενίγου γραφὴν τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ χορικοῦ *χάρη νὰ μὴν τοῦ βλάψουσι τοῦ δῶσε* ὑποστηρίζει ὀρθῶς ὁ Λ. Πολίτης (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 151), ἐρμηνεύων τὸ πρῶτον *τοῦ* ὡς δοτικὴν ἠθικὴν. Νομίζω ὅτι καὶ τὸ *χγ. Μονάχου* (ὑπόμν. ἔκδ. Ξανθουδίδη) στηρίζει τὴν γραφὴν *τοῦ* καὶ ὄχι *τη*· τοῦτο φέρει τοὺς *βλάπτουσι*, πιθανῶς διότι ὁ γράφων εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοῖ καὶ ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς αἰτιατικὴν πληθυντικῶν ἀποκαταστήσας τὸν λογιώτερον τύπον. Διὰ τὸ *ti* τοῦ *χγ. Legrand* παρατηρῶ ὅτι εἰς τὸν δι' ἰταλικῶν ὁμοίως χαρακτήρων γραμμένον «Φορτουνᾶτον» γράφεται ἀντὶ *tsi* : *ti*. Η. Labaste, Une comédie crétoise κ.λ., «Byz. Zeitschrift», 13 (1904), σελ. 392 : *agafticos ti Pertonellas, aderfos ti Milias* κ. ἄ.

Α ὕ τ ό θ ι, Ἰντερμ. Β, 111 :

κ' οἱ κόσμοι, ἀπ' ὅλοι σι' ἄρματα μούγουνται καὶ τρομάσσου

Μούγουνται γράφει ὁ Γραδενίγος (ἔκδ. 1772), Σάθας, Ξανθουδίδης. Ὁ τύπος πιθανῶς προῆλθεν ἐκ κακῆς μεταγραφῆς τοῦ κανονικοῦ *μουγκοῦνται* ἢ *μούγκουνται* γραφομένου δι' ἰταλικῶν χαρακτήρων *muquide*. Τὸ *μουγκοῦμαι* εἶναι σύνηθες, πβ. Δ 43 : *μουγκᾶται*, Ε 114 : *μουγκᾶτο*, ἀκούεται δὲ καὶ τὸ *μούγκομαι* (ὄχι *μούγομαι*) κατὰ τὸ *θρηνοῦμαι* — *θρήνομαι*.

Α ὕ τ ό θ ι, Γ 96 : *ἀπεφάσισε*. Γραπτέον *ἀποφάσισε* χωρὶς ἐσωτερικὴν αὔξησιν, ὅπως ὁ Γραδενίγος (1772) καὶ ὁ Σάθας.

Α ὕ τ ό θ ι, Δ 193 - 5 :

...καὶ σιγανὰ σιμώνω

*σὴν κάμεράν τζη καὶ δίχως μιλιὰ κιαμιὰ σηκώνω
τοῦ πόρτας ὄξω τὸ πανί...*

Ὁ δεύτερος στίχος εἶναι ἄμετρος. ἂν δὲν γραφῆ ὡς παρὰ Γραδενίγω (1772) καὶ Σάθα *διχῶς*. Ὁ τονισμὸς (πιθανῶς κατὰ τὸ *χωρίς*) βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλου παραδείγματος, ὅπου πάλιν τὸ *δίχως* προκαλεῖ μετρικὴν ἀνωμαλίαν : Α 161 *καὶ μὲ δίχως σκονάδι* (οὔτω καὶ ἡ ἔκδοσις 1772). Καὶ ἐκεῖ, πιστεύω, γραπτέον *διχῶς*. Ἀνάλογος εἶναι ὁ τονισμὸς *ἀνισῶς* (βλ. Γλωσσάριον «Ἐρωφίλης») ἀντὶ *ἀνίσως*.

Αὐτόθι, Δ 455 ἐξ.

Τὴ νύκτια μέρα βούλεσαι σὰ νὰ ἴμουν τυφλωμένος
γὴ μονιτάρου δίχως νοῦ λωλὸς καὶ ξεπεσμένος
πὼς εἶμαι νὰ μοῦ πῆς κ' ἐσύ.

Προφανῶς καὶ ἐδῶ τὸ χγ. Μονάχου παρέχει τὴν γνησίαν γραφήν, ἔχον πὼς εἶναι. «Βούλεσαι νὰ μοῦ πῆς τὴ νύκτια πὼς εἶναι μέρα, σὰ νὰ ἴμουν κ.λ.» Μετὰ τὸ ξεπεσμένος, ὅπου κλείει ἡ παρενθετικὴ φράσις, πρέπει νὰ τεθῆ κόμμα.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς «Ἐρωφίλης» (σελ. μγ') ὁ Ξανθουδίδης παραθέτει τὰς ἐξῆς λογίας λέξεις, τὰς ὁποίας συνέλεξεν ἐκ τοῦ κειμένου: *μεριμνῶ*, *ἐργάζομαι*, *σκοπῶ*, *ἄκαιρος*, *οὐδὲ ποσῶς* καὶ τὰ συχνὰ εἰς -ότατος ὑπερθετικά. Παρέχω καὶ ἄλλα λόγια στοιχεῖα τῆς γλώσσης τῆς «Ἐρωφίλης». Ἄνεξείκαστος (Πρόλ. ποιητοῦ στ. 49), *τινὸς* (ἀόρ. ἀντωνυμία, Α 427) *διορθώνου* (τετρασύλλαβον, Α 519), *ἐξέταση* (Α 544), *εἶδωλα* (Ἰντερμ. Α 24), *θεὰ* (Β 54), *ἀπέχη* (Β 416), *φτώση* (= *πτῶσις*, ἢ ἔννοια καὶ ἢ λέξις λογία, τὸ δημοτικὸν *πέσιμο*, Β 489), *ώραῖος* (ὑπερθ. *ὠραιότατες*, Ἰντερμ. Β 124), *διδασκαλεύγω* (ἀντι *δασκαλεύγω*, Γ 38), *ὀφθαλμὸς* (Γ 132 κ. ἄ.), *προξενᾶ* (σημειωτέα ἢ προσαρμογὴ τοῦ ῥ. εἰς τὰ εἰς -άω, Γ 216), *τέλεια* (Δ 218), *ἀντιτείνω* (Ε 622). Αἱ λέξεις αὗται μάλιστα διὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χορτάιζη, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ γλῶσσα ἠγνόει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δημοσίου σχολείου καὶ τῆς ἐφημερίδος, εἶναι σιφῶς λογίας προελεύσεως⁹. Τοιαῦται λέξεις δὲν ἀπαντοῦν εἰς γνησίως δημοτικὰ ποιήματα, συναντώμεναι δὲ εἰς αὐτὰ πάντοτε ξενίζουσιν καὶ παρέχουσιν ὑπόνοιαν κιβδηλείας. Ἄς σημειωθῆ καὶ παράβασις τῶν φθογγικῶν κανόνων τῆς νέας ἑλληνικῆς εἰς τὰ *σύμβουλε* (Α 529 κ. ἄ.) καὶ *σύγχυση* (Ἰντερμ. Α 74). Τὸ *σύγχυση* εἶχε θεωρήσει βιασμὸν τῆς γλώσσης ἤδη ὁ Χατζιδάκης (ΜΝΕ, Α' (1905), σελ. 520). Πείθομαι τώρα, παρὰ γνώμην μου ἐκφρασθεῖσαν εἰς τὴν μελέτην μου «Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου» («Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ' (1952), σελ. 416, σημ. 28) ὅτι καὶ παρ' «Ἐρωτοκρίτω» τὸ *συμβουλάτε* καλῶς ἔχει, διότι πολλάκις ἀπαντᾷ τὸ *συμβουλεύω - ομαι*. (Ἰδ. γλωσσάριον μεγ. ἔκδ. «Ἐρωτοκρίτου». Πβ. καὶ σημείωσιν εἰς Α 1417).

⁹ Ἀκόμη περισσότερον ἐνδεικτικὴ τῆς μορφώσεως τοῦ Χορτάιζη

⁹) Ἔχω ἀμφιβολίας περὶ τοῦ *ἀπέχω*. Ἀκούεται καὶ τώρα τὸ *ἄπεχε!* ἴσως ὅμως ἐκ λογίας ἐπίδρασεως. Διὰ τὴν ἀόρ. ἀντωνυμίαν πβ. καὶ γλωσσάριον Ἐρωτ. Λόγιον φαίνεται καὶ τὸ *γιωργός*, Ἐρωφ. Α 283.

εἶναι ἢ πυκνὴ καὶ συνθετικὴ σύνταξις. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ὠρίμων ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἔγραψε ποτὲ τόσον συνθετικῶς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔφθασεν αὐθορμήτως ὁ Χορτάτζης εἰς τοιοῦτον τρόπον ἐκφράσεως, διότι ἡ νέα ἑλληνικὴ εἶναι γλῶσσα ἀναλυτικὴ, καὶ ἡ ἐξηρημαμένη σύνταξις δὲν εἶναι φυσικὴ δι' αὐτήν. Διὰ τὴν μελέτην τῆς συντάξεως τοῦ Χορτάτζη εἶναι ἀναγκαία ἡ λεπτομερὴς παραβολὴ πρὸς τὸ Ἰταλικὸν πρότυπον τοῦ ἔργου· νομίζω πάντως ὅτι ἡ πυκνότης τοῦ ὕφους ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐξοικειώσεως τοῦ Χορτάτζη πρὸς τὴν σύγχρονον του ἰταλικὴν καὶ ἑλληνικὴν ρητορείαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀρχαιομαθείας του.

Ὡς παράδειγμα τοῦ πυκνοῦ ὕφους τοῦ Χορτάτζη παραθέτω τὸ μνημονευθὲν καὶ ἀνωτέρω χωρίον Β 341 ἔξ.

...καλλιὰ τονε (ὁ Ἔρωτας) νὰ βάλῃ,
 ὅς τόσην περίσσιαν ὄρητα καὶ κάκητα μεγάλη
 τὴν κόρη μου τὴν ὄμορφη, θάνατο νὰ μοῦ δώσῃ
 καὶ τῆ καϊμένης μου καρδιᾶς τὰ πάθη νὰ τελειώσῃ,
 παρὰ περίσσια σπλαχνικὸς νὰ θὲ νὰ μοῦ χαρίσῃ
 πλιὰ παρ' ἀπὸν ἴποκότησεν ἡ γλῶσσα νὰ ζητήσῃ,
 κ' ἐδὰ νὰ θέλῃ ἀλύπητος, τὰ μῶχει χαρισμένα,
 ἀπείτις τὴ γλυκότητα ἔχω δοκιμασμένα,
 ν' ἀφήσῃ νὰ μοῦ πάρουσι κ.λ.

Πλεῖστα ἀνάλογα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς καὶ ἐκ τῶν Πράξεων καὶ ἐκ τῶν Χορικῶν. Διὰ τὴν τολμηρὰν διὰ τὰ νέα ἑλληνικὰ ἀλλαγὴν τῆς φυσικῆς σειρᾶς τῶν λέξεων πβ. μεταξὺ πολλῶν καὶ τὰ κάτωθι (Α 7 - 8, Α 87 - 8, Γ 131):

Ζέστη πῶς εἶναι μπορετὸ τὸ χιόνι νὰ γεννήσῃ
 γῆ μαραμμένα κρούο νερὸ φύτρα ποτὲ ν' ἀφήσῃ;

Μὲ θάρρος μὴν τὸ βαρεθῆς ἀνὲν κι ἀποκοτήσω
 τὴν ἀφορμή, πὸν σὲ κρατεῖ σὲ βάρος, νὰ ρωτήσω

τ' ἀμμάτια, π' ἔχου νὰ θωροῦ χάρη ζγουραφισμένο

Εἰς τὸ δεύτερον παράδειγμα ἄς παρατηρηθῇ καὶ ἡ ρητορικὴ παρήχησις θάρρος - βάρος καὶ τὸ λογοπαίγνιον βαρεθῆς - βάρος. Ἡ ποιότης αὐτὴ τοῦ χορτατικοῦ λόγου τὸν καθιστᾷ μέχρις ἐπιτηδεύσεως ἔντεχον, ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ τόσον ψυχρότερον τοῦ κορναρικοῦ¹⁰.

¹⁰) Ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν πρέπει νὰ παραμελῆται, οὔτε νὰ θεωρῆται ὡς προσπάθεια ἄκαιρος, ἐπειδὴ δὲν

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ

Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία εἶναι φαινόμενον πνευματικὸν ὁμοιογενές. Ὅχι σπανίως μιμῆται καὶ ἐπαναλαμβάνει ἑαυτήν. Οἱ ποιηταὶ ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων ἀναγνώσεων εἶχον ἀποθησαυρίσει πλῆθος ἐκφραστικῶν τρόπων, οἱ ὅποιοι ἄλλοτε μὲν διὰ συνειδητῆς μιμήσεως, ἄλλοτε δὲ αὐθορμήτως, προέκυπτον ἐκ νέου, ὅταν συνέθετον. Ἡ συστηματικὴ συλλογὴ ὅλων τῶν παραλλήλων χωρίων τῶν κρητικῶν κειμένων εἶναι πολύτιμος καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ τί ἀνεγίνωσκον καὶ πόθεν ἐπηροάζοντο οἱ ποιηταὶ καὶ διὰ τὴν προώθησιν καὶ λύσιν προβλημάτων χρονολογικῶν. Τὰ μέχρι σήμερον ἀποτελέσματα τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν κρητικῶν κειμένων εἶναι ἐξαιρετικῶς ἱκανοποιητικά· δι' αὐτῆς ὠδηγήθημεν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ταυτότητος τοῦ ποιητοῦ τῆς «Θυσίας» καὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου».

Κατωτέρω σημειῶ ὠρισμένα μὴ παρατηρηθέντα, νομίζω, κοινὰ σημεῖα «Ἐρωτοκρίτου» καὶ ἄλλων ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν μὲ ἐπιφύλαξιν, ἄλλα δὲ μὲ βεβαιότητα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδείξεις ἀλληλεπιδράσεως.

Ἡ περιγραφή τῆς εἰσόδου τοῦ Ρηγόπουλου τοῦ Βυζαντίου Β 401 - 2 :

*Ἀδειάσαι ὡς τὸν εἶδαι κ' ἐκάμασιν τοῦ τόπου
κ' ἤλαψε σὺν ἀγγερινὸς στή μέση τῶν ἀθρώπων.*

Ἐνθυμίζει τὴν εἴσοδον τῆς βασιλοπούλας Ἀρχιστρατίας εἰς τὴν «Ριμάδαν τοῦ Ἀπολλωνίου», «Κρητικὴ Ἀνθολογία», σελ. 28, στίχοι 9 - 10 :

ἐγένοντο αἱ ἀναγκαῖαι κριτικαὶ ἐκδόσεις. Διότι καὶ ἡ κριτικὴ ἐργασία πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων βοηθεῖται σημαντικῶς ἀπὸ τὴν κατανόησιν τοῦ χαρακτήρος των. Οὕτω ὁ Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾶ ς (ΕΕΒΣ, Θ', σελ. 366 ἐξ.), πιστεύων εἰς τὸν λαϊκὸν χαρακτήρα τοῦ ὕφους τῶν κρητικῶν ἔργων, ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα διορθώσεως τοῦ Ξανθοῦδιδη εἰς τὸν Στάθην, Β 2, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ φράσις *μανιᾶτο ταραχῆς* δὲν ἀνήκει «εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δημώδους ιδιώματος». Βεβαίως δὲν ἀνήκει, ἀλλ' ἡ γλῶσσα τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν εἶναι αὐτούσιον τὸ ἴδιωμα, ὡς ὠμιλεῖτο. Εἶναι γνωστὰ τὰ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» *πληγὲς θανάτου* Δ 421, *ταραχὲς χειμῶνα* Δ 156, *βαβούρα κακοριζικιᾶς* Δ 1087 κ. ἄ. Στοιχεῖα «ἀλλότρια τοῦ δημώδους λόγου» παρετήρησε εἰς τὸν «Φορτουνᾶτον» ὁ Γ. Χ α τ ζ ι δ ᾶ κ η ς (Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φιλ. Σχολῆς Παν. Θεσ)νίκης 1 (1927) σελ. 25. Πβ. Σ τ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ' (1952), σελ. 411 - 417, διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς λογίας γλώσσης ἐπὶ τῶν κρητικῶν ἔργων ἐν γένει. Πβ. διὰ τὸν «Ἐρωτόκριτον» καὶ Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾶ, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου, Α' (1939) σελ. 37 ἐξ.

...καὶ ὅλοι τῆς προσεγέρθησαν καὶ δίδουσίν τῆς τόπον
κ' ἐκάθισε μὲ τὴν χαρὰν σιτὴν μέση τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτόθι, Γ 115 :

ἔδα θωρῶ στράφει οὐρανὸς καὶ συννεφιᾶ καὶ βρέχει

πβ. «Ἀπόκοπος», Legrand, Bibl. grecque vulg. II, 1881, σελ. 94
ἔξ. στ. 87 :

Ἄστράπει πέ μας ἢ βροντιᾶ κι ἂν συννεφιᾶ καὶ βρέχει¹¹

Αὐτόθι, Β 485 - 6 :

Ἐιοῦτος δὲν ἐγνώρισε οὐδὲ κύρην οὐδὲ μάνα,
μ' ἀποῦσιαν ἦτινε μικρὸς σιτὴν κούνιαν ἐποθάνα.

Πβ. «Βοσκοπούλα», Γιάνναρης - Τωμαδάκης, «Κρητικά», Α' (1933),
σελ. 146, στ. 189 - 190 :

ἐγὼ ἀδελφούς δὲν ἔχω οὐδὲ μάνα
εἶναι καιρὸς πολὺς πὸν μοῦ ποθάνα.

Αὐτόθι, Β 1476 :

Ῥοὰν τὸ κάνει ὁ ποταμὸς θολὸς ὄντε φουσκώνη

Πβ. Γύπαρις, Γ 395 :

Ῥς ποταμὸς χειμωνικὸς θολὸς ὄντας φουσκώνη

Τὸ χωρίον τοῦ Γύπαρι παρουσιάζει περαιτέρω καὶ ἀναλογίας πρὸς Ἐρωτ. Δ 1039 ἔξ.

Μεταξὺ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ «Γύπαρι» θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ παραλληλίσῃ καὶ τὰ χωρία Ἐρωτ. Γ 220 :

ὄπου κιαμιὰν ἀνάπαψη νὰ πάρη δὲν τ' ἀφήνει

καὶ Γύπαρις, Α 90 καὶ Ε 322 :

ὄπου ποσῶς ἀνάπαψη νὰ πάρη δὲ σ' ἀφήνει
...ὄπου ἴλεγε ἀνάπαψη νὰ πάρη δὲ σ' ἀφήνει

Αὐτόθι, Γ 1491 ἔξ. :

Καλῶς τὸ πιάσε ἢ χέρα μου τὸ μαρμαρένιο χέρι,

¹¹) Ὁ στίχος διωρθώθη ὑπὸ Ι. Κακριδῆ καὶ βροντιᾶ, «Κρητικά Χρονικά», Ζ' (1953), σελ. 413. Δὲν γνωρίζω ἂν ἔχει σημειωθῆ καὶ ἡ κατωτέρω ἀναλογία μεταξὺ «Ἀποκόπου» καὶ δημοτικῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἄπόκοπος, ἔνθ' ἄνωτ., στ. 83 ἔξ. εἶπέ μας ἂν κρατεῖ οὐρανὸς κι ἂν στέκει ὁ κόσμος τώρα καὶ Ἄριστ. Κριάρης, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., 1920, σελ. 317, Πόθος ἀνόδου ἐκ τοῦ Ἄδου, στ. 2 : εἶδες ἀνὲν κρατεῖ οὐρανὸς κι ἂ στέκει ἀπάνω κόσμος.

κεῖνο, π' ὀλπίδα μου ἔδωκε τὸ πῶς σὲ κάνω ταῖρι·
σημάδι πεθυμητικὸ τῆς ἀναγάλλιασής μου,
παρηγοριὰ καὶ θάρρος μου καὶ μάκρος τῆς ζωῆς μου·
χέρα, πὸν δίχως νὰ μιλήῃ σωπῶντας μου τὸ τάσσει
ἐκεῖνον, ὅπου τρόμασεν ὁ νοῦς μου μὴν τὸ χάση,
χέρα, πὸν πιάσε τὸ κλειδί καὶ μ' ὄλο τὸ σκοτειδί
ἤνοιξε τὸν Παράδεισο καὶ τς οὐρανοὺς μου δίδει.

Πβ. Στάθης, Γ 529 ἔξ. :

Χέρα, ὅπου ἀνοίγεις τς οὐρανοὺς καὶ ζωντανὸ μὲ βάνεις
σὲ τόση καλοριζικιά κι ἀθάνατο μὲ κάνεις.
Χέρα καιάσπη κι ὄμορφη, χιονάτη, ὅπου μ' ἀγγίζεις,
καί, ἀγγίζοντας, τὰ πάθη μου καὶ τοὺς καῖμοὺς ξορίζεις.
Χέρα γλυκειά, ὅπου μ' ἀνοιξεν ἡ χέρα ἡ δική σου
κ' εἰς τὴν ἀγκάλη μ' ἔβαλε μέσα τοῦ Παραδείσου.
Χέρα καιάσπη κι ὄμορφη, μαλαματένια χέρα,
ὅπου τὴ νύκτα ἐσφάλισες κι ἀνοίγεις τὴν ἡμέρα.

Ἡ διαπίστωση παραλλήλων χωρίων μεταξὺ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ τῶν ὡς ἄνω ἔργων, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται πρὸ τοῦ κρητικοῦ πολέμου¹² εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ἂν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψει ὅτι ἐπὶ τῆς ἀπουσίας οἵασδήποτε σχέσεως μεταξὺ τῶν κειμένων αὐτῶν ἐστήριξεν ὁ Ξανθουδίδης ἐν μέρει τὴν γνώμην του περὶ τῆς χαμηλῆς χρονολογίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»¹³, φρονῶ ὅτι ἂν ὁ «Ἐρωτόκριτος» εἶχεν ἐνωρὶς ποιηθῆ καὶ διαδοθῆ, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχη ἐπιδράσει ἐπὶ τῶν ἄλλων κρητικῶν ἔργων.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν «Βοσκοπούλαν» ἐκδοθεῖσαν τὸ 1627 καὶ κυκλοφορήσαν εἰς χειρόγραφα καὶ πρὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ πρῶτος ἐκδότης Δριμυτηνός, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» τὴν ἐμιμήθη, ὡς πρὸς τὰ δύο δράματα ὅμως εἶναι πιθανώτερον ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἐμιμήθησαν τὸ ἔργον τοῦ Κορνάρου, τὸ ὅποιον ἐκ τῆς φύσεώς του θὰ ἐκυκλοφόρει ἐν χειρογράφῳ εὐρύτερον τῶν δραματικῶν ἔργων, ἅτινα προωρίζοντο κυρίως διὰ τὴν σκηνήν.

Βεβαιότερα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἐπὶ τοῦ «Φορτουνάτου», γραφέντος κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κρητικοῦ πολέμου.

¹²⁾ Ἡ «Βοσκοπούλα» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τὸ 1627. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ «Γύπαρη» καὶ τοῦ «Στάθη», βλ. Μ. Μανούσακην, «Κρητικά Χρονικά», Α' (1947), σελ. 73.

¹³⁾ Μεγ. ἔκδ. σελ. LX καὶ LXI.

Ἐρωτ., Α 117 :

Māλλιος τὴν ξάφτει καὶ κεντιᾶ καὶ βράζει καὶ πληθαίνει

Πβ. Φορτουν., Ε 281 :

...καὶ ξάφτει καὶ πληθαίνει

Ἐρωτ., Α 1870, (ὁ λόγος περὶ πιθανοῦ κλέπτου) :

γιατὶ γυρέφειν ἤθελε ἀσῆμι γῆ τορνέσα

Πβ. Φορτουν., Δ 32 :

ὦγιὰ νὰ κλέψη τίβοτας γῆ προᾶμα γῆ τορνέσα

Ἐρωτ., Β 692 : *σι' ἄρματα παραδόθη*

Πβ. Φορτουν., Δ 313 : *σι' ἄρματα μόνο ἐδόθηκα*

Ἐρωτ., Δ 875 : *τοῦ χώρας νὰ βοηθήση*

Πβ. Φορτουν., Γ 22 : *τοῦ χώρας νὰ βοηθήσω¹⁴*

Ἐν ἓκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ξανθουδίδη διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς διαδόσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κρητικοῦ πολέμου καὶ μάλιστα πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι «ὁ Τζάνες Μπουνιαλῆς ὁ γράφας τὸν Κρητικὸν Πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1646 - 1670 καὶ τυπώσας αὐτὸν κατὰ τὸ 1681 δὲν ἠνίτησεν ἐξ αὐτοῦ, μολονότι καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα καὶ μάλιστα εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν μαχῶν θὰ εὑρισκεν ἀνεξάντλητον πηγὴν εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον. Ἐκ τούτου εἰκάζομεν ὅτι κατὰ τὸ 1646, ὅτε ὁ Μπουνιαλῆς ἀλωθέντος τοῦ Ρεθύμνου ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, δὲν ἐγνώριζε τὸν Ἐρωτόκριτον, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς ὀλίγους μῆνας, καθ' οὓς διέτριψε τότε ὡς πρόσφυξ εἰς τὸ Κάστιρον (Χάνδακα), ἢ δὲν ἐκυκλοφόρει ἀκόμη τὸ ποίημα, ἢ δὲν τὸν ἀφῆκεν ἢ δυστυχία του νὰ τὸ γνωρίσῃ καὶ ἀφοῦ δὲ ἀπεδήμησεν εἰς Ἐπιάνησον οὔτε ἐδῶ ἐγνώρισε τὸν Ἐρωτόκριτον μέχρι τοῦ 1669, ὅτε ἐτελείωσε τὸ ποίημά του». (Εἰσαγ. μεγ. ἐκδ. σελ. LX).

Τὸ κῦρος τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ, καὶ ὁ Λ. Πολίτης τὸ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νέας μικρᾶς ἐκδόσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπὸ τοῦ οἴκου Παπαδημητρίου (1952), σελ. 23. Ἐν τούτοις ὁ Μπουνιαλῆς δὲν ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 1646 μέχρι τοῦ 1670, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης, ἀλλ' ἤρχισε

¹⁴) Ὁ Δεινάκης, «Ἀθηνᾶ», 36 (1924), σελ. 316, παρατήρησεν ἀντιστοιχίας καὶ μεταξὺ «Ἐρωφίλης» καὶ «Φορτουνάτου». Πβ. καὶ τὰ κάτωθι : Ἐρωφ., Α 192 : *θὰ κράζουσι μεγάλο...καλορίζικο καὶ Φορτουν., Γ 589 : καλορίζικος νὰ κράζεται μεγάλο. Ἐρωφ., Α 183 : *κι ἄλλη ἀνάπαψη νὰ πάρω δὲν ἐμπόρου καὶ Φορτουν., Α 250 : ἀνάπαψη μηδὲ κιαμιὰ νὰ πάρω δὲν ἐμπόρου. Ἐρωφ., Β 358 : *τοὶ πόρτες τοῦ παράδεισος, Φορτ., Γ 513 : τοὶ πόρτες τοῦ παράδεισος.***

γράφων μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, ρητῶς δὲ λέγει τοῦτο (ἐκδ. Ξηρουχάκη, σελ. 580, στ. 3 - 5) εὐθὺς μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς συνθηκολογήσεως :

*...κι ἀπείς ἀποφασίσανε τὴν Κρήτη νὰ τοῦ δώσου
κ' οἱ φόνοι κ' οἱ ματοχυσές, πὸν γίνονται, νὰ σώσουν,
ἐγὼ ἄρχισα τοὶ παιδωμὲς νὰ γράψω...*

Καὶ ἄλλοῦ δὲ (αὐτ. σελ. 136, στ. 3 - 4, 7 - 8) λέγει ὅτι ὡς πηγὴ διὰ τὸ ἔργον του τοῦ ἐχρησίμευσαν οἱ ἀφιχθέντες μετὰ τὴν παράδοσιν εἰς Ἑπτάνησα πρόσφυγες τοῦ Χάνδακος :

*...ἄμ' εἶχανε μοῦ δώσει
φῶς οἱ ἀφέντες Καστρινοί, ἀπὸν ἤλθασινε τόσοι.
...Κ' ἐκεῖνα, ὅπου δηγούντανε, ὡς τὰ ἴθελα γροικῆσιν,
ἐγὼ τοὺς στίχους ἔβγανα κ.λ.*

Ἐὰς σημειωθῆ καὶ τὸ ὅτι, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἔργου, ὁ Μπουνιαλῆς ἐξιστορῶν τὰ πρῶτα γεγονότα τοῦ πολέμου, ἦτοι τὴν ἄλωσιν τῶν Χανίων, ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψει του τὸ ἔργον τοῦ Διακρούση, καὶ μάλιστα τὴν ἔντυπον ἐκδοσιν αὐτοῦ τὴν γενομένην τὸ 1667, (πβ. αὐτ., σελ. 579, στ. 21 - 2). Ἐὰς ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει ἀκόμη χωρία, ὡς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα, τὰ ὅποια δεικνύουν ὅτι ὁ Μαρίνος γράφει μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου. Αὐτ., σελ. 145, στ. 20 - 1 :

*...τὸν πόλεμον καὶ τὴν σκλαβιά, πὸν πάθαν οἱ καϊμένοι
τῆς Κρήτης ὅλον τὸ νησί...*

Ἐπίσης αὐτ., σελ. 146, στ. 3, 5 : *νὰ δείξω Χάντακα, Χανιά, Ρέθυμνος... πῶς αἰχμαλωτιστῆκαν.* Ἐπίσης αὐτ. σελ. 364, στ. 1, ὅπου σαφῶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ παρωχημένου χρόνου τῶν περιγραφομένων γεγονότων : *καιροὶ βρίσκονται περασμένοι.* Οἱ τύποι ἠτιονε (σελ. 497, στ. 20 κ. ἄ.), πετάει (σελ. 583, στ. 20 κ. ἄ.) κ.λ. δεικνύουν ἐπίσης ὅτι ὁ γράφων ἔχει ἤδη ἐπὶ πολὺν χρόνον ζήσει εἰς τὰ Ἑπτάνησα καὶ ἐπηρεασθῆ ἐκ τῆς ἐκεῖ λαλουμένης γλώσσης.

Οἱ ὑπαινιγμοὶ τῶν μελλόντων γεγονότων (*vaticinium post eventum*) εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς ὀπίμου συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Πβ. σελ. 307, στ. 240 :

ἀκόμη θὰ γροικῆσειε πλήσες ματοχυσίες

Πβ. καὶ σελ. 583, στ. 8, ὅπου τὸ Ρέθυμνον προλέγει τὴν ἄλωσιν τοῦ Κάστρου : *καὶ κάνω σου προγνωστικὸ...πὼς θέλει νὰ παραδοθῆς κ.λ.*

Τὰ ὡς ἄνω εἶναι ἀρκετά, νομίζω, ἵνα πείσουν ὅτι οὐδὲν μέρος τοῦ «Κρητικοῦ πολέμου» ἐγράφη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου. Ὅπου ὁ

ποιητῆς παρακολουθῶν τὰ γεγονότα παρουσιάζεται ὡς σύγχρονος αὐτῶν, πρόκειται ἀπλῶς περὶ σχήματος λόγου. Οὕτω εἰς σελ. 390, στ. 19 - 21: *ὦ Βενετιά... ἔντεκα χρόνους φαίνεται δύναμη ἢ δική σου κ.λ.* καὶ εἰς σελ. 431, στ. 15 ἔξ. :

*Γι' αὐτός μετανοήσετε κι ἀφήτε τς ἀμαρτίες
...νά ῥθῃ ὁ Θεὸς στοῦ λόγου μας νὰ μᾶσε βοηθήση
καὶ τότες ὁ Ἀγαρηνὸς νὰ μὴ μᾶσε νικήση.*

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἂν τὸ ἔργον τοῦ Μπουνιαλῆ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πράγματι ὡς *terminus post quem* διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χρόνου τῆς πρώτης κυκλοφορίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ὁ χρόνος αὐτὸς θὰ ἔπρεπε νὰ τεθῆ ὄχι μετὰ τὸ 1645, ἀλλὰ πολὺ μετὰ τὸ 1669, ὅπερ εἶναι τελείως παράλογον, ἀφοῦ κάλλιστα γνωρίζομεν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ πρώτου ἐκδότου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὅτι οἱ κρητικὲς πρόσφυγεσ ἔφεραν ἀντίγραφα τοῦ ἔργου μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πατρίδος των εἰς τὰ Ἐπτάνησα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ «Κρητικὸς Πόλεμος» τοῦ Μπουνιαλῆ ποιηθεὶς ἐν συνόλῳ μετὰ τὸ 1669 οὐδὲν δύναται νὰ διδάξῃ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», καὶ οὐδὲν νέον θὰ ἐδίδασκεν καὶ ἂν ἀκόμη παρεῖχεν ἐνδείξεις μιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Κορνάρου. Μάλιστα εἶναι τελείως ἀδύνατον κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα συγγραφῆς τοῦ ἔργου καὶ μέχρι τοῦ χρόνου ἐκτύπωσεως αὐτοῦ (1681), νὰ μὴ ἐγνώρισεν ὁ Μπουνιαλῆς τὸν «Ἐρωτόκριτον», ἀφοῦ μάλιστα ἤρχετο εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν πρὸς τοὺς πρόσφυγας μανθάνων ἐξ αὐτῶν τὰ διατρέξαντα.

Ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς δὲν ἀναφέρει τὸν Κορνάρου μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν Κρητῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, ἀφοῦ εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ ἔργου («Φιλονικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθέμνου») ἀναφέρονται μόνον καστρινοὶ καὶ ρεθύμνιοι.

Ἄς παρατηρηθῆ τέλος ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς μὴ ἐπιδράσεως τοῦ Κορνάρου ἐπὶ τοῦ Μπουνιαλῆ. Οὕτω δύναται νὰ παραβληθῶσιν, Κρητ. Πολ., σελ. 527, στ. 9 :

σκορπᾶ μὲ κύματα ὁ γιὰλὸς τς ἀφροὺς στὸ περιγιάλι
καὶ Ἐρωτ., Β 1114 :

κι ὄντε σκορπᾶ τὰ κύματα ὄξω στὸ περιγιάλι

Ἐπίσης πβ. Κρητ. Πόλ., σελ. 572, στ. 8 :

καὶ μέρα νύχτα ἀνάπαυση νὰ πάρω δὲ μ' ἀφήνου

καὶ Ἐρωτ., Γ 220 :

ὅπου κιαμιὰν ἀνάπαψη νὰ πάρω δὲν τ' ἀφήνει

Εἰς τὸ Β τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» παρατηρητέα τὰ κάτωθι. Τὸ ὄνομα τοῦ κρητικοῦ ἥρωος τοῦ κονταροκτυπήματος ἀναφέρεται κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ φόνου τῆς συζύγου του εἰς τὸν στ. 669 :

ἐκούμπισ' ὁ Χαρίδημος σ' ἓνα δεντροῦ ἀποκάτω

Κατωτέρω (στ. 753) τὸ ὄνομα ἐπαναλαμβάνεται ὡσεὶ διὰ πρώτην φοράν, ἀναγγελλόμενον κανονικῶς :

Χαρίδημος ἐκράζετο ἀντρεία καὶ χάρην ἔχει

Ἡ παρατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Μ. Παρλαμᾶν. Ἄνάλογος εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Δρακομάχου, Ἀφέντη τῆς Κορώνης. Εἰς τὸν στ. 249, ἦτοι κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς εἰσόδου του, ἀναγγέλλεται κανονικῶς ὁ ἥρωος :

Δρακόμαχος ἐκράζετο κ' ἔτισ' ἦτον τ' ὄνομά ντου

Κατωτέρω εἰς τὸν στ. 1838 - 9 ἀναγγέλλεται ἐκ νέου ὁ αὐτός :

*Γεῖς καβαλλάρης δυνατὸς καὶ μὲ μεγάλο πλοῦτος.
Δρακόμαχος ἐκράζοντον κ' ἦριζε τὴν Κορώνη....*

Πιστεύω ὅτι αἱ μικραὶ αὐταὶ ἀσυνέπειαι δεικνύουν διαφορετικὰ στάδια ἐπεξεργασίας τοῦ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Κορνάρου.

Ἡ μεγάλη ἔκδοσις τοῦ κειμένου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη, βελτιωθεῖσα κατὰ τι διὰ τῆς μικρᾶς, εἶναι ἀσφαλῶς ἢ καλυτέρα καὶ ἐπιμελεστέρα φιλολογικὴ ἐργασία του. Ἐν τούτοις καὶ εἰς αὐτὴν παρατηροῦνται ὠρισμέναι περιπτώσεις ἀτελοῦς στίξεως, ἐκθλίψεις ἐσφαλμέναι, χασμωδίαὶ καὶ ἐλαττωματικαὶ γραφαὶ θεραπευόμεναι διὰ γραφῶν παρεχομένων ἐν τῷ ὑπομνήματι. Πιπέχω κατωτέρω διόρθωσιν χωρίου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου». Εἰς Ε 1099 ἐξ. ἡ Ἀρετοῦσα συνερχομένη ἐκ τῆς λιποθυμίας καὶ προσβλέπουσα μετ' ἀπορίας τὸν Ἐρωτόκριτον, ἀφοῦ οὗτος μὲ τὸ μαγικὸν ὑγρὸν ἐπανέκτησε τὴν ὄψιν του, λέγει :

*...ἔσὺ ἴσαι ποῦρι, λέγει,
ἀπαρθινὰ πὼς σὲ θωροῶ, γῆ ὄνειρο μὲ παιδεύγει ;
γῆ κομπωμένο; λογισμὸς σήμερο μὲ πειράζει,
γῆ φάντασμα πατάσσει με καὶ δείχνει πὼς σοῦ μοιάζει;*

Πιστεύω ὅτι εἰς τὸν δεύτερον στίχον πρέπει νὰ γράψωμεν ἀπαρθινὰ ἂν πὼς σὲ θωροῶ, ἀφοῦ θέσωμεν ἄνω τελεία εἰς τὸ λέγει. Ἐρωτᾶ δηλ. ἡ Ἀρετοῦσα «εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ βλέπω ;» Ἡ ἔλλειψις τοῦ ν τούτου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω παραλείψεως τοῦ συμπεροφερομένου ν ὑπὸ τῶν γραφόντων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δεδομέ-

νου ὅτι καὶ εἰς τὴν παρῶσαν περίπτωσιν τοῦτο ἠκούετο ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀκολουθοῦντος ψιλοῦ. Ὡς πρὸς τὸ ἀπαρθινὰ παρατηρῶ ὅτι πρόκειται περὶ ἐκφράσεως ἐπιρρηματικῆς καὶ ὄχι περὶ ἐπιθέτου. Ἡ ἐκφρασις εἶναι ἀπαρθινὰ σημαίνει «εἶναι ἀλήθεια» καὶ ἀπαντιᾶ συχνὰ εἰς τὰ κρητικὰ κείμενα. Πβ. Στάθης, Α 131: δὲν εἶναι κεῖνο ἀπαρθινὰ. Στάθης, Α 189: τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθινὰ, ὅπου ὁ Γ. Κορυμούλης («Κρητικαὶ Μελέται», Α' (1933), σελ. 226) διορθώνει εἰς τοῦτα, κακῶς, διότι τὸ ἀληθινὰ ἐδῶ δὲν εἶναι ἐπίθετον. (Πβ. τὸ λεγόμενον σήμερον αὐτὸ εἶναι ψέματα ἀντὶ ψέμα). Πβ. καὶ Ἐρωφ., Α 227: ποιὸς τὸ κρατεῖ γι' ἀπαρθινὰ. Ἐπίσης καὶ Φορτουν., Α 406:

ἂν εἶχεν εἶσται ἀπαρθινὰ, καὶ νὰ ἔχες τὸ γνωρίσης

Γ Υ Π Α Ρ Ι Σ

Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυριωτέρου προσώπου τῆς ὁμωνύμου ποιμενικῆς κωμωδίας ὑπεστήριξεν ὁ Γ. Χατζιδάκης («Ἐπετηρὶς Πανεπ. Ἀθηνῶν», 18 (1923), σελ. 2 - 3) ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου *Κυπαρισσίας*, συντομευθέντος εἰς *Κύπαρις*. Εἶναι τελείως ἀπίθανον ὅτι σπάνιον ἀρχαῖον ὄνομα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς περιόδου, ἣτις προεκάλεσε πλήρη ἐξαφάνισιν τοῦ ἀρχαίου ὀνοματολογίου, ἐκ τοῦ ὁποίου μόνον ὀνόματα ἀγιοποιηθέντων προσώπων ἐπέζησαν.

Πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ *Γύπαρις* πρέπει νὰ συναφθῆ πρὸς οὐσιαστικὰ εἰς - άρις σχηματισθέντα ἐξ ὀνομάτων πτηνῶν, ὡς τὰ *περδικάρις*, καὶ *γερακάρις*¹⁵. Ταῦτα σημαίνουν τὸν θηρεύοντα τὸ πτηνόν, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα, ἢ τὸν θηρεύοντα δι' αὐτοῦ. Οὕτω *περδικάρις* εἶναι ὁ κυνηγῶν *πέρδικας* καὶ *γερακάρις* ὁ κυνηγῶν δι' *ἰέρακος*. Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ *λαγωνάρις*, ὁ ἀνιχνεύων *λαγωὺς* κύων, τὸ *λαγωνικόν*. Κατὰ ταῦτα *γυπάρις* εἶναι ὁ κυνηγῶν *γῦπας* ἢ διὰ *γυπός*. (Εἶναι

¹⁵) Τὸ παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη *Κύπαρις* πιθανῶς εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ *Γύπαρις* καὶ γραπτέον *Κήπαρις* ἐκ τοῦ *κηπάρις*. Τὸ ἐπιχείρημά του περὶ καταγωγῆς τοῦ *Γύπαρις* ἐκ τοῦ *Κύπαρις* διὰ τροπῆς τοῦ γ εἰς κ (σημ. 1) δὲν εἶναι ἰσχυρόν. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ εἴπωμεν διὰ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ περὶ δῆθεν ἐλλείψεως ἐν Κρήτῃ τῶν εἰς - άρις προπαροξυτόνων μὴ μεγεθυντικῶν ὀνομάτων. Οὕτω ἐξωθι τῆς Σητείας ὑπάρχει τοπωνύμιον τοῦ *Μάναρι*, σύννηθες δὲ εἶναι ἐν Κρήτῃ τὸ ἐπώνυμον *Μαζαράκης*, (πβ. «Χριστιαν. Κρήτη», Α', σελ. 281), προελθὸν ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη ὡς μὴ κρητικοῦ *Μάζαρις*. Εἶναι περιέργον πῶς ὁ Χατζιδάκης ἐλησμόνησε τὸν *Λούκαριν*!

γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀρπακτικὰ πτηνὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ἀντὶ λαγωνικῶν).

Ἡ ὡς ἄνω ἐρμηνεία τοῦ *Γύπαρις* καθίσταται ἀκόμη πιθανωτέρα ἐκ τῆς ὑπάρξεως κεφαλληνιακοῦ τοπωνυμίου *Γιούπαρις*, (Ε. Κριαρᾶς, «Γύπαρις», σημειώσεις, σελ. 247), σχηματισθέντος ἐκ τοῦ νεωτέρου τύπου *γιούπας* (καὶ *ἀγιούπας*).

Ὁ ἀναβιβασμὸς τοῦ τόνου *γυπάρις* - *Γύπαρις* δὲν παρέχει, νομίζω, δυσκολίας, ἀφοῦ τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις χρήσεως προσηγορικῶν εἰς -άρις ὡς κυρίων ὀνομάτων. Οὕτω ἔχομεν τὰ *λουβάρις* (λωβὸς = λεπρὸς) - *Λούβαρις*, *γουνάρις* (= γουναρᾶς) - *Γούναρις*, *βαρκάρις* - *Βάρκαρις* (ἐπίθετον ἐν Ἡρακλείῳ). Πβ. καὶ τὰ *Βούλγαρις*, *Λούκαρις*, *Λάσκαρις* προελθόντα, ὡς πιστεύω, ἐκ προσηγορικῶν εἰς -άρις. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προσηγορικῆς χρήσεως ἀναβιβάζεται ἐνίοτε ὁ τόνος εἰς τὰ εἰς -αρις π. χ. *φουρνάρις* - *φούρναρις*.

Αὐτόθι, Γ 117 - 8 :

*κι ὅσοι τὸν ἥλιο φεύγουσι καὶ κάθουν σιὸ στανιὸ μας
περίσσα καλορίζικον ἄς ποῦν τὸ ριζικό μας.*

Νομίζω ὅτι ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γ. Κουρμούλη («Κρητικαὶ Μελέται», Α' (1933), σελ. 229) διόρθωσις *καὶ κάτσουν σιὸ σκιανιὸ μας* εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ καὶ δὲν ἐκλονίσθη ἐκ τῆς ἀντιρρήσεως τοῦ Ε. Κριαρᾶ, ἐρμηνεύσαντος τὸ *κάνω* «διάγω» («Byz. Neugr. Jahrb.», 12, σελ. 60, καὶ τοῦ Σ. Καψωμένου («Byz. Neugr. Jahrb.», 17, σελ. 248), ἐρμηνεύσαντος τὸ *κάνου* «ἔρχονται, περνοῦν» κατὰ τὸ «κάμε πιὸ κοντά».

Οἱ ἀνωτέρω μελετηταὶ δὲν παρετήρησαν τὰ ἑξῆς. Τὸ *κάνω* μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ *διάγω* λέγεται μόνον περὶ ὁποσδήποτε μακρᾶς διαμονῆς. Οὕτω λέγεται *κάνω σ' αὐτὸ τὸ σπίτι*, δὲν *κάνω σιὸ χωριὸ κ.λ.*, ἀλλ' ὄχι *κάνω σιὸν ἤσκιο τοῦ πλατάνου*. Οὔτε δὲ καὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «πλησιάζω» δύναται νὰ λεχθῆ *κάνω σιὸν ἤσκιο* ὀρθότερον θὰ ἦτο κατὰ τὸν ἤσκιο. Ἀντιθέτως ἡ φράσις *κάθουμαι σιὸν ἤσκιο* εἶναι συνηθεστάτη. Ἄς σημειωθῆ δὲ ὅτι ὁ Φώσκολος λέγει σὲ τοῦτο τὸ σκιανιὸ θὰ κάτσω (Φορτουν., Ἰντερμ. Β, στ. 1).

Αὐτόθι, Β 83. Ὁ βοσκὸς Γιαννούλης ἐπιπλήττων τὴν κόρην του, διότι ἀσχολεῖται μὲ τὴν θήραν, ἀντὶ νὰ τὸν βοηθῆ, λέγει :

ἔδὰ σοῦ δίδω μιὰ ραβδιά καὶ σπάω τὰ νεφρά σου

Ὁ μὴ κρητικὸς τύπος *σπάω* ἀντὶ *σπῶ*, ὀφειλόμενος εἰς τὸν ἑπτανήσιον ἀντιγραφέα, δὲν δύναται νὰ εἶναι γνήσιος. Εἰς τὴν «Κρητικὴν Ἀνθο-

λογίαν», ὅπου περιελήφθη τὸ ἀπόσπασμα, ἔγραψα *σπῶ τα τὰ νεφρά σου*. Παραθέτω τώρα χωρίον τοῦ «Φορτουνάτου» παρέχον ἕτερον δεῖγμα προτάξεως τῆς ἀντωνυμίας ἐπὶ ἀπειλῆς καὶ πειθον ὅτι καλῶς ἐγένετο ἢ διόρθωσις. Ὁ καπετὰν Τζαβάρας εἰς Δ 157 - 8 ἐπιπλήττων τὸν ὑπηρέτην του, ἐπειδὴ τὸν εἰρωνεύεται, τοῦ λέγει: *πολλὰ ντηροῦμαι* (ἦτοι φοβοῦμαι) *πὼς κόφτω τη τῆ μύτη σου*. Τύποι εἰς -άω χάριν τῆς ρίμας ἀπαντοῦν εἰς τὸν γλωσσικῶς ἀμελέστερον τοῦ «Γύπαρι» «Ζήνωνα» καὶ εἰς τὸν Μπουνιαλῆν.

Σ Τ Α Θ Η Σ

Εἰς Β 75 ἀναφέρει ὁ ποιητὴς τὴν *Κούμνα*, καὶ τὴν *Τουρλουροῦ*. Περὶ τοῦ πρώτου ἔγραψεν ὁ Ξανθοῦδίδης («Byz. Neugr. Jahrb.» 1 (1921), σελ. 73) ὅτι ἴσως εἶναι ἡ νησίς Κόνιδα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι *Τουρλουροῦ* ὠνόμαζαν οἱ Βενετοὶ τὰ *Θοδωροῦ* τῶν Χανίων. Ὁρθῶς ὑπεστηρίχθη ἀντιθέτως ὑπὸ τοῦ Μ. Μανούσακα, («Κρητικὰ Χρονικά», Α' (1947), σελ. 70), ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ὀνόματα συγχρόνων τοῦ ποιητοῦ γυναικῶν, πιθανῶς μάλιστα γυναικῶν ἀσχολουμένων μὲ μαγικά ἐξασφαλίζοντα τὴν ἐρωτικὴν ἀντιαπόκρισιν. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου (αὐτ., σημ. 58) συνήφθη τὸ *Κούμνα* πρὸς τὸ προσηγορικὸν *κούμνα*, ὅπερ ἐν Κύπρῳ σημαίνει μικρὸν πίθον διὰ χοιρινὰ παστά.

Ἐπειδὴ τὸ *κούμνα* δὲν εἶναι γνωστὸν ἐν Κρήτῃ ὡς προσηγορικόν, νομίζω ὅτι πιθανώτερον εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν *Κούμναν* τοῦ «Στάθην» ὡς τὸ θῆλυ τοῦ γνωστοῦ κυρίου ὀνόματος *Χοῦμνος*, ἀπαντῶντος καὶ ὡς *Κόμνος*. (Βλ. Μ. Μανούσακαν εἰς ΕΕΒΣ, ΚΑ' (1951), σελ. 282). Ὁ σχηματισμὸς τοῦ *Κούμνα* ἐκ τοῦ *Κοῦμνος* δὲν εἶναι ἀπίθανος, ἂν ληφθῶσι ὑπ' ὄψει τὰ ἀνάλογα, *ροῦσος* - *ρούσα*, *χοῦρδος* - *χούρδα*, *ντουῦρος* - *ντούρα*, καὶ ὅτι ἐνίοτε τὰ θηλυκὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων σχηματίζονται κατὰ τὰ ἐπίθετα, ἄνευ προσθήκης τῶν συνήθων καταλήξεων - *ίνα* καὶ - *αινα*, π.χ. *Κομνηνός* - *Κομνηνή*.

Εἰς Γ 538 λέγει ἡ Ἀλεξάντρα εἰς τὸν Στάθην ὑπαινισσομένη τὸ ὄνειρόν της (Α 237 ἐξ.)¹⁶:

κ' εἰς τὸν ὑγιὸ ἐξεδήλιανε ποῦρι κ' εἰς τὸ γαμπρό σου

Ἡ ἔννοια εἶναι: «τὸ ὄνειρον ἐπηλήθευσε καὶ διὰ τὸν υἱόν σου, τὸν

¹⁶) Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον Α 237 ἔγραψα εἰς τὴν «Κρητικὴν Ἀνθολογίαν *δυὸ κιάλια* ἀντὶ *δυὸ ὀκκιάλια*, μὴ παρατηρήσας ὅτι οὕτω δύναται νὰ ἐπέλθῃ σύγχυσις πρὸς τὰ νῦν κοσλούμενα *κιάλια*, ἐνῶ εἰς τὸ χωρίον πρόκειται ἀπλῶς περὶ τῶν «γυαλιῶν» (ἰταλ. occhiali).

ὁποῖον εὗρες, καὶ διὰ τὸν γαμβρόν σου, ἀφοῦ ἐνύμφευσες τὴν κόρη σου». Κατ' ἀρχὰς ἔγραφα ἀντὶ ἐξεδήλιανε, ἐξεδιάλυνε, (πβ. ξεδιάλυση, ξεδιαλυῶ εἰς Α 245,6), οὕτω δὲ ἔχει διορθώσει μετ' ἐρωτηματικοῦ ὁ Ξανθουδίδης ἐπὶ τοῦ ἀντιτύπου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἐν τούτοις ὁ τύπος ἐξεδήλιανε καλῶς εἶχε, καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὰ παροράματα τῆς «Ἀνθολογίας», ἀφοῦ εὐρίσκεται εἰς δημοτικὸν ποίημα, (Ἀριστ. Κριάρης, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., 1921, σελ. 281):

ὄνειρο τὸ εἶδα, λυγερή, νὰ μοῦ τὸ ξεδηλιάνης

Βεβαίως ὁ τύπος δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ δῆλος, ὡς ὑπονοεῖ εἰς τὴν σχετικὴν σημείωσιν ὁ Κριάρης, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀναγραμματισμὸν τοῦ ξεδιαλύνης. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἢ μετὰ τοῦ η γραφῆ εἶναι ἀδικαιολόγητος.

Z H N Ω N

Περὶ τῆς κρητικῆς αὐτῆς τραγωδίας ὑπεστήριξε παλαιότερον ὁ Σάθας («Κρητικὸν Θέατρον», Προλεγ. σελ. ΙΓ') καὶ τελευταίως ὁ Φ. Μπουμπουλίδης («Κρητικὰ Χρονικά», Ζ' (1953), σελ. 128) ὅτι μετεφράσθη ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ὁμωνύμου λατινικοῦ ἔργου τοῦ Simeons. Κατ' ἀρχὴν τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὑπάρχουν δὲ καὶ ὠρισμένα ἐνδείξεις περὶ τῆς μεσολαβήσεως μιᾶς ἰταλικῆς μεταφράσεως. Αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς.

Τὰ κύρια ὀνόματα τῆς ἀρχαιότητος ἀποδίδονται ἐν τῷ ἔργῳ διὰ τύπου ἰταλικοῦ καὶ ὄχι λατινικοῦ, ὡς *Καστόρες* (σελ. 61 κ.ά.), *Ἀκερόντε* (E 115), *Φλεγειόντε* (E 116), *Λάτεο* (E 44), *Φειόντε* (E 249), *Στύγε* (E 280).

Εἰς Γ 299 ἔξ. ἀναγινώσκομεν :

ΟΥΡΒΙΚΙΟΣ

Ἀρμάκιος...

ΚΑΣΤΟΡΕΣ

Ἀρμάκιος! ὀϊμὲ καὶ τὶ γροικοῦσι

τ' αὐτιά μου; ὦ, πῶς τὰ μέλη μου γροικῶ κι ἀνατριχιοῦσι!

Ἀρμάκιος, Ἀρμάκιος;

ΟΥΡΒΙΚΙΟΣ

τοῦ βασιλιοῦ ὁ φθόνος

ἀφάνισε κ.λ.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὁ Οὐρβίκιος ἀναγγέλλει τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἀρμακίου ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, διακοπτόμενος ὑπὸ τοῦ Κάστορος, φίλου τοῦ Ἀρμακίου, ὁ ὁποῖος ἐταράχθη εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς λέξεως

Ἀρμάκιος. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ *Ἀρμάκιος* εἶναι ἀντικείμενον τοῦ *ἀφάνισε*. Κανονικῶς λοιπὸν θὰ ἐτίθετο αἰτιατικὴ καὶ οἱ λόγοι τοῦ Οὐρβικίου θὰ ἄρχιζον διὰ τοῦ τὸν *Ἀρμάκιον*.

Τὸ λάθος δικαιολογεῖται, ἂν ὑποτεθῆ ὅτι εἰς τὸ πρότυπον, ἐκ τοῦ ὁποίου μετέφραζεν ὁ ποιητής, δὲν ἐγένετο διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο πτώσεων· ἀλλὰ τὸ φαινόμενον αὐτὸ χαρακτηρίζει τὴν ἰταλικὴν καὶ ὄχι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Δυστυχῶς δὲν ἔχω τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ Simeons διὰ νὰ ἐλέγξω τὴν ὑπόθεσίν μου.

Περίεργος ἰταλισμὸς παρατηρεῖται, ὡς νομίζω εἰς Δ 134 ὅπου ὁ Λογγῖνος μονολογῶν ἀθέατος ὀπισθεν τοῦ ἀνυπόπτου Πελαγίου, καὶ μὴ τολμῶν νὰ τὸν πλήξῃ, λέγει :

διμένα ἀποκρυγαίνω

δίχως νὰ δώσω θάνατο μὲ βλέπω ἀποθαμένο.

Πιθανῶς τὸ μὲ βλέπω εἶναι πρόχειρος καὶ κακόζηλος μετάφρασις τοῦ ἰταλ. *mi vedo*. Ὅτι ὁ Λογγῖνος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὁμιλεῖ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ὡς πολλαχοῦ τοῦ χωρίου, (ὅτε θὰ ἔπρεπε νὰ γράψωμεν *σὲ βλέπω*), φαίνεται ἐκ τῶν ἀμέσως προηγουμένων ρημάτων *ἀποκρυγαίνω* καὶ *δώσω*. Πάντως καὶ ἡ γραφὴ *σὲ βλέπω* δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῆ. Καὶ ἔδῳ θὰ ἦτο χρήσιμος ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ λατινικόν.

Πιθανῶς λοιπὸν ὁ «Ζήνων» μετεφράσθη ἐξ ἀγνώστου ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ ἔργου τοῦ Simeons. Ἄς σημειωθῆ ὅτι τὸ 1696 ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ ἰταλικὸν μελόδραμα «Zenone Imperatore d' Oriente». (Κ. Σάθας, «Κρητικὸν Θέατρον», Προλεγόμενα, σελ. ιθ'). Πιθανῶς εἶχε προηγηθῆ ὁμώνυμον ἰταλικὸν δράμα βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ Simeons· αἱ ἔρευναι πρέπει νὰ στραφοῦν καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Αὐτόθι, Α 67 - 8. Ὁ Ζήνων καλεῖ τὸν ἀστρολόγον Εὐφημιανὸν νὰ παρουσιασθῆ :

*Ἐουφημιανέ, διδάσκαλε πρόβαλε τῆς μαγείας,
ρήτορα πολλὰ ἐξακουστὲ καὶ τῆς ἀστρολογίας.*

Ἐπὶ τοῦ Ἐ. Κριαρᾶ («Byz. Neugr. Jahrb.», 12, σελ. 57) διωρθώθη τὸ πρόβαλε εἰς πρόβουλε συναφθὲν πρὸς τὸ μαγείας. Ἄλλ' ἡ λέξις πρόβουλος εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀγνωστος εἰς τὰ κρητικὰ κείμενα, διερωτῶμαι δὲ τί θὰ ἐσήμαινε πρόβουλος τῆς μαγείας. Γραπτέον :

*Ἐουφημιανέ, διδάσκαλε, πρόβαλε, τῆς μαγείας
ρήτορα πολλὰ ἐξακουστὲ καὶ τῆς ἀστρολογίας.*

Νομίζω ὅτι δὲν παρατηρήθη ὅτι ἡ σειρά τῶν λέξεων εἶναι : *ρήτορα* (ἦτοι διδάσκαλε) *τῆς μαγείας καὶ τῆς ἀστρολογίας*. Τὸ καὶ συνάπτει τὴν μαγείαν πρὸς τὴν ἀστρολογίαν· ἂν τὸ μαγείας συναφθῆ πρὸς τὸ ὑποθετικὸν πρόβουλε, τὸ καὶ μένει μετέωρον καὶ οὐδὲν συνδέει. Ἄλλως τὸ πρόβαλε εἶναι συνήθης κλήσις πρὸς ἐμφάνισιν. Πβ. Στάθης Γ 145, ὅπου ὁ Ἀρέτας κρούει τὴν θύραν καὶ διαλέγεται μετὰ τοῦ ἔσωθεν ἐρωτῶντος Φόλα, καλῶν αὐτὸν νὰ ἐμφανισθῆ :

Ποιὸς εἶναι αὐτοῦ ὁποῦ κτυπᾷ ;

— *Πρόβαλε, ἄ θές νὰ μάθης.*

Αἱ ἀκολουθοῦσαι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ «Ζήνωνος» σκηνικαὶ ὁδηγίαι ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τὸ πρόβαλε τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄλλως ἀπαραίτητον εἰς τὸ δίστιχον. Τότες ἀνοίγει ἡ προσπειτίβα τῆς σένας καὶ φαίνεται ὁ μάγος.

Αὐτόθι, Α 251 ἐξ. :

Ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὸ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου

τί στέκεις ; δὲ σηκῶνεσαι, Βασιλίσκε ἀπ' τὸ πλευρό μου!

Ἐσὲ μιλῶ! γῆ δὲ γροικᾶς ; Σηκῶσου ἀπ' ὀμπρός μου!

νὰ μὴ σὲ βλέπη οὐδὲ ποσῶς τοῦτο τὸ πρόσωπό μου!

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου καὶ τῆς ρίμας πρέπει νὰ ἀλλάξουν ἀμοιβαίως θέσιν τὰ δεύτερα ἡμιστίχια τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου στίχου.

Ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὸ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου

τί στέκεις ; Δὲ σηκῶνεσαι, Βασιλίσκε, ἀπ' ὀμπρός μου;

Ἐσὲ μιλῶ· γῆ δὲ γροικᾶς ; Σηκῶσου ἀπ' τὸ πλευρό μου,

νὰ μὴ σὲ βλέπη οὐδὲ ποσῶς τοῦτο τὸ πρόσωπό μου.

Διὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν λογοτεχνιῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἃς σημειωθῆ ὅτι ἡ σκηνὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φαντάσματος τοῦ Ἀρμακίου κατὰ τὸ συμπόσιον εἰς μόνον τὸν Ζήωνα, (Πρ. Ε' σελ. Δ'), παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὴν σκηνὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ δολοφονηθέντος Βανquo κατὰ τὸ συμπόσιον εἰς μόνον τὸν Macbeth, εἰς τὴν ὁμώνυμον τραγωδίαν τοῦ Σαιξπήρου, (Πρ. ΙΙΙ, σκ. ΙV). Ὑπάρχουν δὲ καὶ ὠρισμένα ἀντιστοιχίαι εἰς τοὺς λόγους Ζήνωνος—Μάκβεθ, καὶ Λογγίνου—Λαίδης Μάκβεθ. Ἴσως ὁ Simeons εἶχε μιμηθῆ τὸν Σαιξπήρον ἢ καὶ οἱ δύο εἶχαν κοινὰ ἰταλικά πρότυπα.

Φ Ο Ρ Τ Ο Υ Ν Α Τ Ο Σ

Τελείως ἀστήρικτοι εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Γ. Χατζιδάκη («Ἐπιστ. Ἐπετ. Φίλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλ.», 1 (1927), σελ. 24)

περὶ ἀτελοῦς γνώσεως τῆς γλώσσης καὶ κακῆς στιχουργίας τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου. Οὕτω π. χ. θεωρεῖ (αὐτ., σελ. 26) ἐλαττωματικούς στίχους ἔχοντας συνίζησιν μεταξύ τῶν ἡμιστιχίων, ἐνῶ τοιοῦτοι στίχοι ἀπαντοῦν, ἂν καὶ σπανιώτερον, καὶ εἰς τὸν Κορνάρον. Αἱ συνίξεις αὗται, τελείως ἄγνωστοι εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν, προσδίδουν εἰς τὸν στίχον τοῦ Φωσκόλου προσωπικωτέραν καὶ λογιωτέραν ἀπόχρωσιν.

Ἐπίσης δὲν ἀποτελεῖ ἔνδειξιν «μικρᾶς ἑλληνομαθείας», ὡς λέγει ὁ Χατζιδιάκης, τὸ ὅτι ὁ Φώσκολος λέγει τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ρωμιούς καὶ τὸ κράτος τους ρωμικᾶτο, ρωμαικᾶτο. Ἀντιθέτως ἢ χρῆσις τῶν ὄρων τούτων ἀποτελεῖ ἔνδειξιν συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τῆτο δὲ εἶναι λίαν σημαντικὸν καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ ποιητοῦ. Ἐς σημειωθῆ ὅτι ὁ ὄρος ρωμιακᾶτο ἐπανευρίσκεται εἰς παραλλαγὴν τοῦ Τραγουδιοῦ τοῦ Δασκαλογιάννη, (παρὰ M a n g o, Quelques remarques sur la chanson de Daskaloyannis, «Κρητικὰ Χρονικά», Η' (1954), σελ. 51):

*Δάσκαλε Γιάννη τῷ Σφακιῶ μὲ τὸ πολὺ φουσσᾶτο,
δὲν εἶσαι σὺ πὸν μοῦ ἄλεγε, θὰ κάμης ρωμιακᾶτο;*

Πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὸν Φορτουνῆτον, Ἰντερμ. Β', στ. 160, ἐνθα λέγεται περὶ τῆς Ἑλένης ὅτι :

στὸ Ρωμικᾶτο εὐρίσκεται καὶ φέγγει καὶ πλουμίζει

(ἦτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα), πρέπει νὰ γραφῆ ρωμιακᾶτο. Ἄτερος τύπος ἀπαντῶν εἰς Ἰντερμ. Γ', στ. 148 :

ὄγια νὰ δῆ τοὶ δύνამες τὸ ἔχει τὸ Ρωμαικᾶτο

Προῆλθεν ἐκ τοῦ Ρωμαικᾶτο. Πιστεύω δηλαδὴ ὅτι παραλλήλως ἐλέχθη Ρωμαῖος > Ρωμαῖκο - Ρωμαῖκο > Ρωμαικᾶτο - Ρωμαικᾶτο καὶ Ρωμιός > Ρωμιακὸ > Ρωμιακᾶτο.

Αὐτόθι, Α 158. Ὁ ἰατρός Λούρας καυχώμενος διὰ τὴν ἰκανότητά του λέγει ὅτι οἱ συνάδελφοί του εἶναι ἀκατάρτιστοι καὶ δὲν ἀνέγνωσαν :

Διοσκορίδη τὸ θαυμασιὸ καὶ τὸ σοφὸ Ἰπποκράτη.

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου πρέπει, νομίζω, νὰ υἱοθετήσωμεν τὸν ἰταλικὸν τύπον Διοσκορίδε.

Αὐτόθι, Α 195 - 6. Ὁ ὑπηρέτης τοῦ Λούρα Μποζίκης ἀκούων παρὰ τοῦ κυρίου του ὅτι ἡ ἀσθενὴς Κερὰ Μηλιά, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη, τοῦ ἔδωκε δι' ἀμοιβὴν χρυσοῦν νόμισμα, λέγει :

*ἔνα τρικίνι τοῦ ἔδωκε κανκοῦ κοιλιὰ μὴ σπάσης,
ἔτσι νὰ ζῆς βαρειόμοιρε νὰ σώσης νὰ πασκάσης.*

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Μποζίκης ἐδῶ μονολογεῖ πρὸς τὴν κοιλίαν του, ὡς καὶ εἰς (Δ 497 - 8), ὅπου ἀκούων ὅτι ἐτοιμάζεται γάμος λέγει :

*Χαίρου, καϊμένη μου κοιλιά καὶ σὺ παραδαομένη,
καὶ τ' ἄντερό σου πάλι ἐδά, λογιάζω, ξεπλαταίνει.*

καὶ εἰς Ε 210 - 1, ὅπου λαμβάνων τὴν ἐντολὴν νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ γαμήλιον δεῖπνον ἀναφωνεῖ :

*κοιλιά μου, ἃ δὲ χοριάσης
ἀπόψε καθὼς πεθυμᾷς, πολλὰ παραπονοῦ μου.*

Εἰς τὸ παρὸν λοιπὸν χωρίον πρέπει νὰ στίξωμεν καὶ νὰ γράψωμεν οὕτω :

*Ἔνα τσικίни τοῦ ἴδωκε! Κανκοῦ, κοιλιά, μὴ σπάσης
ἔτσι νὰ ζῆς, βαρειόμοιρη, νὰ σώσης νὰ πασκάσης.*

Δι' ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ *κανκοῦ* (=χαίρου), πβ. Φορτουν., Δ 26, Μπουνιαλῆ, Κρητ. Πόλ., σελ. 411, στ. 24. Ἐλλειπτικῶς συνιστᾷ ὁ Μποζίκης εἰς τὴν κοιλίαν του νὰ καυχᾶται καὶ νὰ χαίρεται, διότι θὰ φάγῃ τόσον, ὥστε νὰ κινδυνεύῃ μήπως διαρραγῆ, καὶ ἐκφράζει τὴν εὐχὴν νὰ προφθάσῃ αὕτη νὰ «πασκάσῃ» μετὰ τὴν μακρὰν νηστείαν.

Α ὑ τ ὅ θ ι, Α 330 - 1 :

*Ὡ πόσο πόνο σήμερο γροικῶ μὲς σιὴν καρδιά μου
κ' ἔχει τὸ νοῦ διασκορπίσει κι ὅλα τὰ λογικά μου.*

Γραπτέον διασκορπιστὸ διὰ τὸ μέτρον. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἡ σελὶς τοῦ χγ., ὅπου ὁ στίχος, ἔχει γραφῆ δι' ἄλλης χειρός, (πβ. σημείωσιν σελ. 56).

Α ὑ τ ὅ θ ι, Β 36. Ἡ μνεία τοῦ «Ντὸν Τζουάνε» (Don Juan d' Austria, φυσικοῦ υἱοῦ Καρόλου τοῦ Πέμπτου καὶ νικητοῦ τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου, 1571), πιθανῶς δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ προτύπου τοῦ «Φορτουνάτου», ἂν βεβαίως ἡ μνεία αὕτη ἀνήκῃ εἰς τὸ πρότυπον, ὡς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν. Τοῦτο θὰ ἐγράφη μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου, ἢ ὁποῖα κατέστησε τὸν Don Juan ἔνδοξον.

Α ὑ τ ὅ θ ι, Β 85 ἔξ. Ὁ Καπετὰν Τζαβάρλας λέγει :

*κι ὅτι ὦρα οἱ Τοῦρκοι ἐκούσασι, ὁπού ἴσαν εἰς τὴ φύσσα,
τὸν ἐρχομό μου ἐμένα ἐδῶ, πάραντας ἐσηκῶσα
τοὶ ψύλλους τως κ' ἐφύγασι κ.λ.*

Ὁ Τζαβάρλας ὑπαινίσσεται πραγματικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον κομπαστικῶς ἀποδίδει εἰς τὴν ἀφιξίν του εἰς Κρήτην. Πρόκειται περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῶν πολιορκούντων τὸν Χάνδακα μετὰ τὰς ἀκάρπους ἐπιθέσεις τῶν πρώτων ἐτῶν. Τὴν ἀποχώ-

ρησιν, πράγματι αἰφνιδίαν καὶ ἀνέλπιστον, περιγράφει ὁ Μπουνιαλῆς, Κρητικὸς Πόλεμος, σελ. 298, στ. 11 ἑξ.).

Αὐτόθι, Β 185 - 8. Ὁ Φορτουναῖτος ἑξομολογεῖται εἰς τὸν φίλον τοῦ Θόδωρον τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν Πετρονέλλαν λέγων :

*Τούτη τὸ νοῦ μου ἐσήκωσε, τούτη τὸ λογισμό μου
μοῦ πῆρε καὶ νὰ τὰ ἔχω πλιὸ δὲν ἔναι μπορετό μου.*

Ὁ δὲ Θόδωρος ἀπαντᾷ :

*Κι ὄγια ἄντια, φίλε, σώπασε, καὶ τάσσω σου νὰ κάμω
μὲ κάθε μὸδο γλήγορα νὰ κάμειτε τὸ γάμο.*

Εἰς τὰ λόγια τοῦ Θόδωρου δὲν πρόκειται περὶ τῆς αἰδᾶς (βοηθείας). Ὅθεν πρέπει νὰ γράψωμεν καὶ νὰ στίξωμεν οὕτω :

Κι ὦγια εἴντια, φίλε; Σώπασε κ.λ.

«Διατὶ θὰ χάσης τὸν νοῦν σου; Σιώπα, καὶ ἐγὼ σοῦ ὑπόσχομαι κ.λ.»

Αὐτόθι, Β 196. Ὁ Χατζιδάκης (ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 25) διώρθωσεν ἀντὶ ὥστε νὰ μὴ γνωρίση, ὥστε ποὺ νὰ γνωρίση. Ἐξ παρατηρηθῆ ὅμως ὅτι, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ, δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν μόνον πιθανὰ παραναγνώσματα τοῦ ἐκδότου, ἐσφαλμένον τονισμόν αὐτοῦ, καὶ ἀνορθογραφίας ἢ προφανῆ σφάλματα ἐκ παραδρομῆς τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν.

Αὐτόθι, Β 199. *Εἴντια δὲν εἶναι κύρις σου;* Ἐκ τοῦ εἴντια τούτου προῆλθε τὸ ἀκουόμενον καὶ τώρα ντά.

Αὐτόθι, Β 202 - 3. Ὁ Φορτουναῖτος διηγεῖται ὅτι ὁ θετὸς πατήρ του Γιαννοῦτσος ἀσχολούμενος ἄλλοτε μὲ τὸ ἐμπόριον τὸν εὔρε νήπιον ἐντὸς πρώην πειρατικοῦ πλοίου (φούστας), ποὺ ἠγόρασε :

*κ' ἔρχοντας μιὰ φούστα ν' ἀγοράση
μέσα στὴ φούστα μ' εὔρηκε κ.λ.*

Θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἔστοντας μιὰ φούστα ν' ἀγοράση, δηλ. μὲ τὸ νὰ ἀγοράση, ἢ δὲ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ στίχου (βλ. σημείωσιν τοῦ ἐκδότου) *τυχαίνοντας*.

Αὐτόθι, Β 357. *δὲν ἐθωρῶ. Γρ. δένε θωρῶ.* Δὲν πρόκειται περὶ αὐθαιρέτου βιασμοῦ τῆς γλώσσης χάριν τοῦ μέτρου, ἀφοῦ τὸ δένε τοῦτο σχηματισθέν, ὅταν ἠκούετο ἀκόμη τὸ ν τοῦ δέν, κατὰ τὸ κλαῖν - κλαῖνε, τὸν - τόνε, εἶπεν - εἶπενε κ.λ., εὐρίσκεται καὶ εἰς δημοτικὸν τραγούδι, (Ἰ. Κριαρῆς, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., σελ. 259, «Εἰδύλλιον»). Πβ. καὶ Φορτ., Δ 427, ὅπου γρ. : *δένε ντρέπεται*.

Αὐτόθι, Γ 19 - 21. Ὁ Τζαβάρλας λέγει :

*...ἐγὼ ἔβαλα στὸ λογισμό μου τώρα
ἀνὲ τακάρου οἱ Τοῦρκοι πλιὸ εἰούτη μας τὴ χώρα,*

σὲ μπαλουβάροδο ἔνα ψηλὸ νὰ πὰ νὰ κατοικήσω

Οἱ στίχοι οὗτοι δεικνύουν ὅτι τὸ δράμα γράφεται ἐν καιρῷ πολεμικῆς ἀναπαύλας, (πβ. καὶ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ ἀποχωρήσεως τῶν πολιορκητῶν). Τοῦτο συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὴν νέαν χρονολόγησιν τῆς συγγραφῆς τοῦ «Φορτουνάτου» ὀλίγον πρὸ τοῦ 1666, (βλ. G. Morgan, «Κρητικά Χρονικά», Η', (1954), σελ. 63). Εἶναι περιεργον πῶς ὁ Ξανθουδίδης τοποθετῶν τὴν συγγραφὴν κατὰ «τὸ δύο ἢ τρία τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας...καὶ δὴ, πιθανώτατα αὐτὸ τὸ τελευταῖον ἔτος (εἰσαγ. σελ. 10) δὲν παρετήρησε τὰς ὡς ἄνω ἐνδείξεις εἰρηνικῆς περιόδου, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ κείμενον.

Αὐτόθι, Γ 108 - 9. Ἡ Πετροῦ λέγει περὶ τοῦ Τζαβάρα :

*τὴν ὥρα δὲ θωροῶ νὰ τότε ρίζω χάμαι
καὶ μὰ τὸ κακοσίκαλο νὰ τότε περιχύσω.*

Γρ. μὲ τὸ κακοσίκαλο, δηλ. μὲ τὸ ἀγγεῖον τῆς νυκτός.

Αὐτόθι, Γ 229 - 230. Ὁ Μποζίκης ἐπεμβαίνει ὑπὲρ τοῦ κυρίου του εἰς τὴν ρῆξιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Δάσκαλον.

ΛΟΥΡΑΣ

*Στάσου δαμάκι, κερατιά, κ' ἐδὰ θέλεις γελάσει,
νὰ σ' ἀρμηνέψω νὰ μιλῆς.*

ΜΠΟΖΙΚΗΣ

Ἐμέναν ἄση

Διὰ νὰ ἔχωμεν δεκαπεντασύλλαβον, πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν οἱ λόγοι τοῦ Μποζίκη πιθανώτατα οὕτω : < Ἀφέντη, > ἐμέναν ἄση.

Αὐτόθι, Γ 157 - 8 :

*νὰ βουληθῆ ἔτσι γέροντας καὶ passa sessanta anni
nubere σὲ Puercula, πὸν δεκοκτὼ δὲ φτάνει*

Ἡ ἀνάμιξις λατινικῶν, ἰταλικῶν καὶ ἑλληνικῶν δι' ἰταλικῶν χαρακτήρων γεγραμμένων, ἐδυσχέρανε τὴν ὀρθὴν μεταγραφὴν. Γραπτέον : *chè passa sessanta anni | nubere se puercula* κ.λ. Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἢ μεταγραφὴ τῶν ξενογλώσσων χωρίων ἔχει γίνεαι ἀτελέστατα.

Αὐτόθι, Γ 330 :

καὶ πάλι σὰ μῶρθη ἀρρωσιτιά, ἐτότες γιάτρεψέ με.

Ὁ στίχος καλῶς ἔχει, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ εἶναι ἄρρυθμος, πρέπει νὰ τὸν ἀναγνώσωμεν ἐγκλίνοντες τὸ μῶρθη ὡς ἄτονον μετὰ τὸ σάν. Πβ. Γ 434 :

καθὼς μῶχει παραγγελιὰ σὴν πόρτα νὰ προβάλη

Πβ. καὶ Ἐρωτοκρ., Γ 842 : ὡσάν ξένο μ' ἐκλάψα.

Αὐτόθι, Γ 425 :

ἀπὸν ἀνίσως κι ἀφέντης μου εἶχεν ἀποφασίσει

Γρ. *ἀνισῶς*, πβ. ἀνωτέρω σελ. 251 τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐμοῦ περὶ Ἔρωφ. Δ 193 ἔξ. ¹⁷.

Αὐτόθι, Δ 71. Τὴν λ. *κορδόγερος*, διὰ τῆς ὁποίας χαρακτηρίζεται ὁ ἐρωτευμένος γέρον Λούρας, ἐρμηνεύει ὁ Ξανθουδίδης (γλωσσάριον) καὶ ὁ Χατζιδάκης (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 33) «τὸν γέροντα, ποὺ εἶθε νὰ τὶ κορδίση». Ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἐξεζητημένη. Πιθανῶς πρέπει νὰ γραφῆ τὸ πάγκοινον καὶ λίαν ἀομόζον *πορδόγερος*.

Αὐτόθι, Δ 272 ἔξ. Ὡγιά νὰ δῆς ποιὸς ἄλλος σὰν ἐμένα...δὲ βρῖσκειται κ.λ. Γραπτέον πὼς ἄλλος.

Αὐτόθι, Δ 409 - 10. Ὁ φιλόργυρος Λούρας συνιστᾷ οἰκονομίαν εἰς τὸν ὑπηρέτην του.

*Τὸ προᾶμαν, ὅπου σοῦ ἴδωκα, νὰ πὰ νὰ πουσουνίσης,
στέρεψε τίβεισι ἀπ' αὐτό, μηδὲ μοῦ καταλύσης.*

Πιθανῶς γρ. *μηδὲ μὲ καταλύσης*, δηλ. «μὴ μὲ καταστρέψης».

Αὐτόθι, Ε 24 ἔξ. Ἡ ἄσεμνος ὑπηρέτρια Ἀγουστίνα μονολογοῦσα λέγει :

*Μὰ πάλι ἄν ἤθελά ἴσται γρὰ ψόφια καὶ ζσρωμένη,
θαροεῖς κ' ἐμίλειε μου κιανεῖς, γῆ σκιὰς ἐσίμωνέ μου,
γῆ καὶ παποῦτιον ἔβανα μαργελλωτὸ ποτέ μου;
καὶ πάντη ἀνὲ στοιχίσωμεν οἱ κακομοιρασμένες·
ἀπὸν τὸν κόπο μας ποτὲ πάμε καλικωμένες·
ροῦχο δὲ μᾶσε δίδουσι, μηδὲ καλίκωσή μας κ.λ.*

Τὸ πάντη (μήπως) καὶ στοιχίζω (μισθοῦμαι ὡς ὑπηρέτης) ἐξηγεῖ εἰς τὸ γλωσσάριον ὁ Ξ., ἀλλ' οἱ στίχοι 27 - 8, ὡς ἔχουν στιχθῆ, δὲν ἔχουν νόημα. Πρέπει νὰ στίξωμεν οὕτω :

*καὶ πάντη ἀνὲ στοιχίσωμεν οἱ κακομοιρασμένες,
ἀπὸν τὸν κόπο μας ποτὲ πάμε καλικωμένες ;*

Δηλαδή «καὶ μήπως ἄν προσληφθῶμεν ὡς ὑπηρέτριαι, κερδίζομεν ποτὲ

¹⁷) Ὁ ἀναπαιστικὸς ρυθμὸς ἀποτελεῖ πάντοτε σφάλμα διὰ τὸν κρητικὸν δεκαπεντασύλλαβον, παρὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Ε. Κ ρ ι α ρ ᾶ, («Ἐπετ. τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου», Α' (1939), σελ. 14 - 15). Ἀπόδειξις εἶναι τὸ ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐτὸς παρουσιάζεται μόνον εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, ὅπου ὁ τονισμὸς τῆς λέξεως εἶναι ἀμφίβολος, ὡς εἰς τὰ ἀνωτέρω *δίχως - διχῶς*, *ἀνίσως - ἀνισῶς*, καὶ εἰς τὸ ῥ. *φανίστη* ἀπαντῶν ἐνίοτε καὶ ὡς *φάνιστη*. Τοῦτο εἶναι παθ. ἀόρ. τοῦ *φανίζω - ομαι* (πβ. «Γύπαρις», Πρόλ. Ἡλίου, στ. 138 : *ἐφανίσα*), ἐτονίσθη δὲ εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν κατὰ τὰ ἐπίσης συχνὰ φαίνεται, *φάνη*, *φάνηκε*. Ἰδιαιτέρως βέβαιος εἶναι ὁ τονισμὸς *φάνιστη* εἰς Ἔρωτ. Ε 895 καὶ *παραμπρὸς μοῦ φάνιστη κουτσουναράκι ἐκτύπα*, ὅπου ἡ πρότασις τοῦ Κριαρᾶ (ἐνθ' ἀν.) νὰ τονισθῆ *φανίστη* καὶ νὰ θεωρηθῆ «μετρικὸν σφάλμα» τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτος.

ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μας ὑποδήματα; Οἱ κύριοί μας δὲν μᾶς δίδουν ἐνδύματα, ὑπόδησιν κ.λ.». Ὅλον τὸ χωρίον δικαιολογεῖ τὰ ἐν συνεχείᾳ λογόμενα ὑπὸ τῆς Ἀγουστίνης περὶ τῆς ἀνάγκης καταφυγῆς εἰς ἐραστὰς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀναγκαιούτων ὑπὸ μορφὴν δώρων. Πβ. ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ ποιῆ εἰς ἐρωτηματικὴν πρότασιν εἰς Ἐρωφ., Δ 734, ὅπου καλῶς ἔστιξεν ὁ Ξανθουδίδης, παρὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Δετινάκη («Κρητ. Μελ.», Α', σελ. 99).

Παραθέτω κατωτέρω λόγια τινὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης τοῦ «Φορτουνάτου» μὴ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη, (εἰσαγ. σελ. 9, σημ. 7). Πρόλ. Τύχης, στ. 78: *σιεμμένοι* (=ἔστεμμένοι), Α 291: *ἀρεσκούμενος*, Α 300: *χρειάζομαι*, Α 313: *γνήσα*, Γ 216: *πύρινος*, Γ 248: *ἐργασία*, Γ 398: *μειαιρέψη*, Δ 432: *ὁμοιάζει*, Δ 586: *μειτέχης*, Ε 98: *ἀντίληψη*, Ε 411: *ἀκρόαση*.

Μ Π Ο Υ Ν Ι Α Λ Η Σ

Περὶ τοῦ χρόνου ποιήσεως τοῦ «Κρητικοῦ Πολέμου» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ ἐλέχθη ἀνωτέρω. Παρέχω ἐνταῦθα διορθώσεις τινὰς τοῦ κειμένου.

Σελ. 437, στ. 20. Προσωποποιουμένη ἢ πόλις (ὁ Χάνδαξ) λέγει:

*γιατὶ ἔχω μιὰ διπλῆ φωτιὰ ἀνάδια μου καὶ ξάφτει
καὶ πᾶσα μέρα καὶ ἐμὲ καὶ πᾶσα ἕνα βλάφτει.*

Γραπτέον *καίει ἐμέ*. Πβ. Σαχλίκην, Wagner, Carmina Graeca, σελ. 69, στ. 182: *καὶ κλαί τὸ ριζικόν του*, αὐτ. σελ. 75, στ. 303: *νά κλαί, ν' ἀναστενάζη, ἀντὶ κλαίει*.

Σελ. 515, στ. 17:

Καὶ τὰ μουράγια ἐδέσανε κ' εἶχε τα κεοδεμένα

Γραπτέον *ἐπέσανε*.

Σελ. 546, στ. 13:

*Τὸ ἅγιο αἷμα πιάνουσι τότες καὶ κασσελλιάζουν
καὶ τὴ Μεσοπαντίτισσα καὶ λείψανα φυλάσσουν.*

Πιθανῶς γραπτέον τὸ *ἅγιο αἷμα πίνουσι*. Πρόκειται διὰ τοὺς ἐκκενοῦντας τὴν πόλιν, οἱ ὅποιοι ἔπινον τὸ ἅγιον αἷμα τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὰς δὲ εἰκόνας (τὴν Μεσοπαντίτισσαν), καὶ τὰ λείψανα ἐφύλασσαν εἰς κιβώτια πρὸς μεταφορὰν εἰς τὴν Βενετίαν.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ